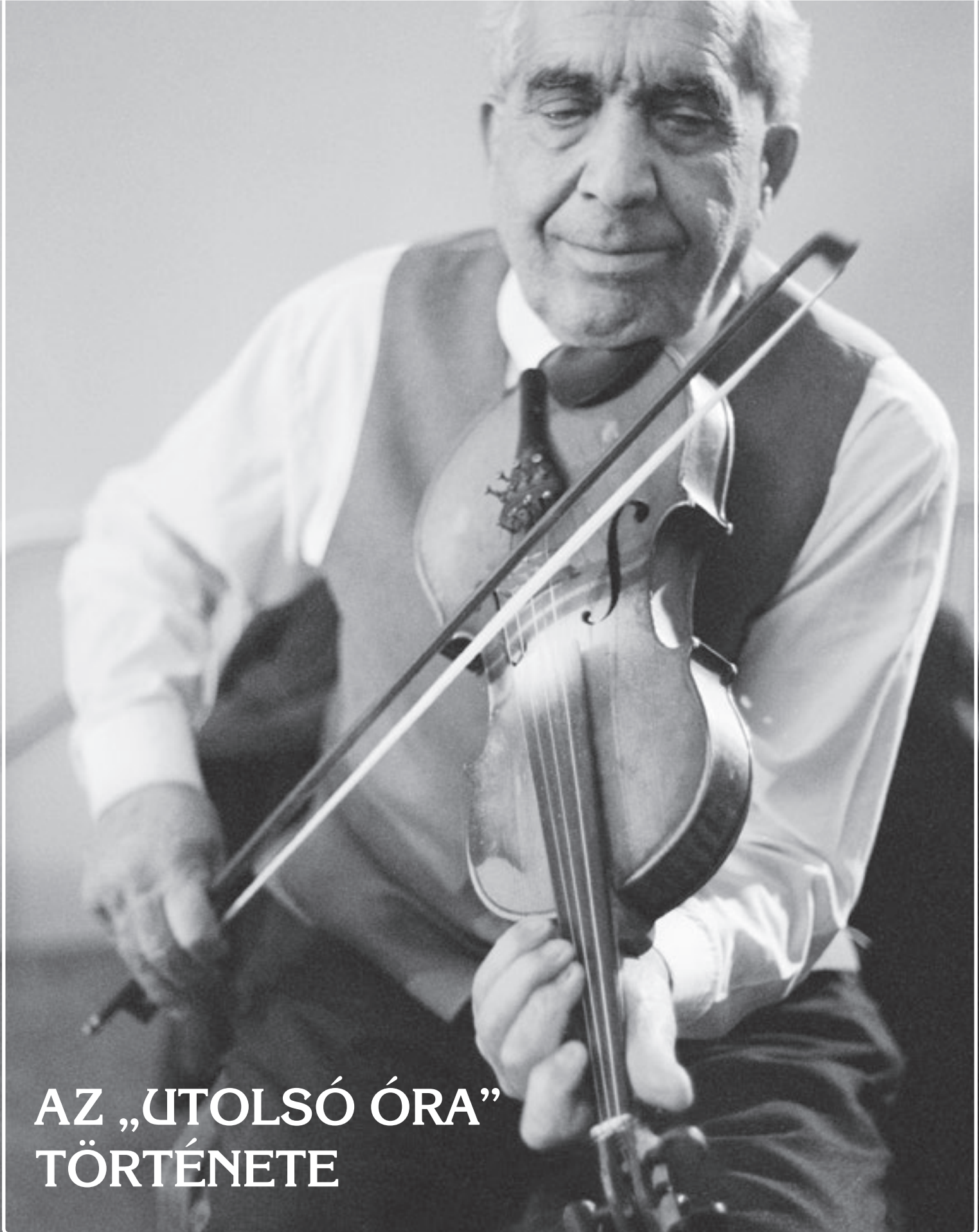

2024 • XXXI. évf. • XXI. különszám

Ára: 800/1600 Ft

FOLKMAGAZIN

TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY 1994

AZ „UTOLSÓ ÓRA”
TÖRTÉNETE

A²A

9 (5) 5

MF. 802. d) utolsó (176 p.m.)

F. py.: 147. d)

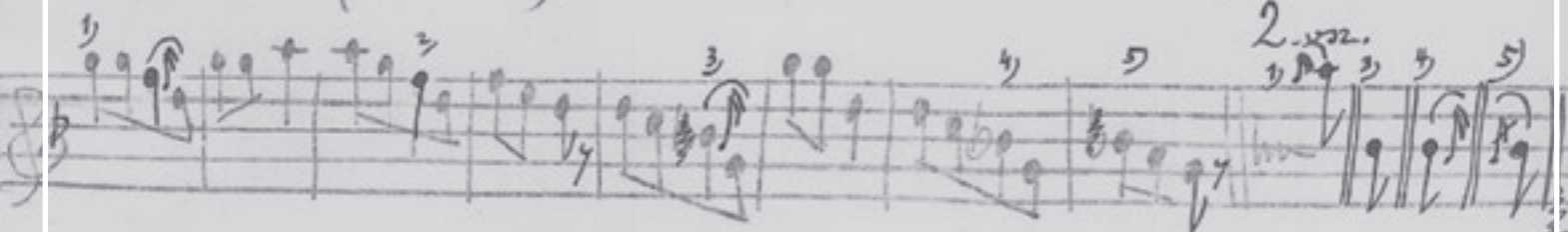
Nagymezei (Komárom)
(Csallóköz)

T. g. J=80 - acc. 2 un - 96.

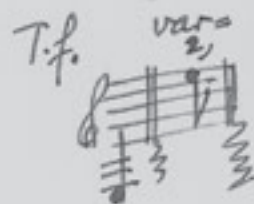
BB. 1910. III.

~~Andante (poco)~~

amory (70)

1. Sóri lovam a farkó,
Tennap hoztam szelvényről
Mégis elhajtom borér
A nép amory kedvée.

2. A nép amory kedvée
Mít még nem --- *)
A nép amory még a bál
De sok példsámbe kóstál.

*) le nem jött,
nem érhető 4 ritaj.

Az itt megjelenő friss visszatekintések alapját azok a 2024 októberében készült interjúk adják, amelyekben néhányan az Utolsó Óra létrehozói, szervezői és támogatói közül visszagondolnak a projektre. Nem csak azzal kapcsolatos konkrét emlékeikről – kezdeti tervekről, kapcsolatokról, találkozásokról és tapasztalatokról, a terepen és a Fonóban végzett munkáról, a lemezsorozat összeállításáról – mesélnek, hanem arról is, hogy az ő nézőpontjukból milyen a hatása és továbbélése ennek a különleges gyűjtésnek és az ebből született Új Pária lemezeknek. A válaszokból szerkesztett szövegekben – az ismétlődés monotoniját elkerülendő – nem bukkannak fel a kérdések, amelyek azért is zavaróak lennének, mert volt, akinek fel sem kellett tenni ezeket, anélkül is ömlöttek-áradtak a történetek és gondolatok. A szemelvények és a képek kiválogatásáért külön köszönettel tartozunk Zagyva Natáliának, a Hagyományok Háza munkatársának. (Grozdits Károly)

folkMAGazin • 2024 – XXXI. évfolyam • Huszonegyedik különszám • Kiadja a Táncház Alapítvány • Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János • Felelős szerkesztő: Grozdits Károly • Tervező-szerkesztő: Berán István • Munkatársak: Bede Judit, Gósi Anett
Cím: Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6. • Levélcím: 1253 Budapest, Pf. 71 • Tel./fax: (36.1) 214-3521 • Honlap: www.folkmagazin.hu
Ára: 1.600,- Ft • Előfizetőknek: 800,- Ft • Megrendelhető a szerkesztőség címén vagy a honlapon keresztül • Porszinter Nyomda, tel.: 1/388-7632
ISSN - 1218 - 912X • Bankszámlaszám: 11701004-20171625

Külföldről: OTP I. ker. fiók, 1013 Budapest, Alagút u. 3. Hungary Táncház Alapítvány B.I.C. OTPVHUB HU55 11701004-20171625-00000000
A folkMAGazin kiadását a Nemzeti Kulturális Alap Népművészet Kollégiuma támogatja • Jelen kiadványunk szakmai partnere a Hagyományok Háza
Címlap: Zerkula János – fotó: Halmos Béla • Belső borítók: Bartók-támlapok (bartok-nepzene.zti.hu) • Hátsó borító: Vasile Barani zenekara – fotó: Kása Béla

Agócs Gergely

Ajánlás: Gúta – Nagymegyer, Horhát, Abatújszina – Magyarbőd

Amikor Kelemen László és Pávai István vezetésével lezajlott az Utolsó Óra erdélyi szakasza, akkor hívott fel Kelemen László azzal, hogy felmerült a gondolat, hogy folytatni kellene a programot a még létező felvidéki, falusi, hagyományos vonós zenekarok felvételeinek elkészítésével. Erről nekem meglehetősen alapos áttekintésem volt, láttam, hogy Szlovákia magyarlakta településein hol működnek, vagy hol rekonstruálhatók még ilyen zenekarok. Akadt olyan falu, ahol két zenekar is tevékenykedett még, és volt olyan tájegység, ahol ötven kilométeres körzetből kellett összeszedni az egymást ismerő, valaha egymással muzsikáló, de már inaktív zenészeket.

A munka megkezdésekor Farkas József barátommal végiglátogattuk a zenészeket, megnéztük, milyen állapotban vannak, hogy érzik magukat. Az esetek többségében idős, hetven év fölötti emberekről beszélünk. Sok esetben szegény sorban élő falusi cigányzenészek vagy parasztmuzikusok kultúrája volt, amit rögzíteni akartunk, s nekik nem volt email-címük és telefonjuk sem, ezért el kellett menni hozzájuk, a helyszínen megegyezni velük az időpontokban, a fizetésben, a szállás és étkeztetés

kérdéseiben. Ezek után lehetett küldeni értük egy mikrobuszt, és elhozni őket a Fonó Budai Zeneházba.

Bartók koncepciójára és az erdélyi Utolsó Óra projekt tapasztalataira építve örömmel vettem, hogy nem csak a felvidéki magyarokkal, hanem az ottani egyéb nemzetiségekkel – szlovákokkal, ruszinokkal, cigányokkal, gorálokkal, németekkel – is foglalkozunk, s az ő zenéiket is rögzíthetjük. Ezért az emblemikus szlovák tájegységekről is elhoztunk egy-egy zenekart. Lehetett volna többet is, de éppen elég nagy feladat volt a huszonhat zenekarral kapcsolatos minden felmerülő kérdést megoldani. Másfél évet töltöttem a Fonóban, a stúdió négy fala között. Nem csak a projektet koordináltam, hanem én voltam a gyűjtő-kérdező is Pénzes Géza és Koncz Gergő társaságában. Én az elektronikus jegyzőkönyv mellett kézzel is vezettem egy jegyzőkönyvet, hiszen sok olyan információ is elhangzott, amit a többiek nem érthettek, mert szlovák, ruszin vagy cigány nyelven kommunikáltak az adatközlők egymás között.

Az Utolsó Óra cím annyira nem volt túlzás, hogy megtörtént, hogy a Fonó előtt az utcán, mindenfajta előjel nélkül a garamszőlősi zenekar bőgő-

Új Pátria
Pólyánhegyaljai népzene
Horhát/Hrochoť

Original Village Music from Slovakia's Podpoľanie Region

*Dzsuga Géza „Pimasz”, Ádám Béla „Csinga”, Badó József, Potta Géza „Gatyó”
(„Jövők öröksége” 36/50) – fotó: Halmos Béla*

se – aki valójában cimbalmos volt, de nagyszerűen bőgözött –, Rikkony Gyula összeesett és meghalt. De voltak kórházi eseteink is, például amikor Vontszemű Vilmos „Rókusz” rosszul lett a

gyűjtés utolsó napján, s csak remélhetjük, hogy a kórházban javul az állapota. Ő még évekig élt aztán. Sok kiszámíthatatlan, előre nem látható buktatója volt ennek a vállalkozásnak, nem be-

szélve arról, hogy akármennyire is fejlett technikai eszközökkel rögzítettük a muzsikát, azért a mozgóképes felvételek még mindig olyan drágák voltak az ezredfordulón, hogy minden zenekar

Agócs Gergely: Az északi gyepű zenéje

Ezen a lemezen a magyar nyelvterület legészakibb régiójának népzeneje hallható. Magyarbódi a Kárpát-medence nemzetiségi térképén Kassától 18 kilométerrel kelet-északkeletre a legészakibb piros folt, amely fölött – legalábbis amióta ilyen térképek készülnek – nem éltek magyar faluközösségek. Abaújszina ettől valamivel délebbre, a város és a mai szlovák–magyar országhatár között található. A két település lakossága a múltban ritkán került szorosabb kapcsolatba egymással, hiszen személyes találkozásaira talán csak a kassai vásárok szolgáltattak rendszeres alkalmat. A kivételt ez alól az átlagnál többet és nagyobb körben közlekedő cigányzenészek alkottak, akik közül a jó magaviseletű, magas színvonalon muzsikáló bandákat a hírnév sokszor távoli vidékekre is „kiközvetítette”. Így járt kiadványunk primásának, Potta Gézának nagyapja is, akit zenekarával időnként meghívtak Magyarbódre vagy a szomszédos Györkére is muzsikálni. Ez a kapcsolat azonban a bődi, illetve györkei cigánybandák megerősödésével – úgymond a piaci viszonyok átrendeződésével – valamikor a második világháborút követő időkben megszakadt. A múlt század ötvenes éveiben mindkét településen hagyományőrző folklórcsoport alakult, s a cigányzenészek ezáltal új működési terephez jutottak. A magyarbódi együttes a hetvenes évek végéig működött, majd felfüggesztette tevékenységét. A szinai Rozmaring néptáncgyüttes együttmű-

ködése a helyi cigány muzsikusokkal, kiadványunk szereplőivel átölelt egy hosszú, fél évszázados időszakot. Az, hogy a magyarbódi hagyományőrző csoport tagjai ismét találkoztak Abaújszina cigányzenészeivel, szintén a folklórmozgalom (s benne e sorok írójának személyes közreműködése) számlájára írható. Egy 1968-as országos népművészeti fesztivál alkalmával Martin György néptánckutató lefilmezte az együttes tagjainak szabad táncát. Ennek a felvételnek ismeretében indultunk el 1990 nyarán Magyarbódre azzal a szándékkal, hogy folytatjuk a falu táncfolklórájának dokumentálását. Amikor a helyszínrre érve kiderült, hogy a régi bődi cigánybanda utolsó tagjai is meghaltak vagy elköltöztek, a helyzetet Potta Géza zenekarának megfogadásával oldottuk meg. A kísérlet olyan jól sikerült (a banda muzsikája dallamkészlet és stílus tekintetében egyaránt megfelelt a bődi ízlés követelményeinek), hogy a két társulat közötti kapcsolat kis idő múlva már az önszerveződés erejéből fejlődött tovább. Amikor lemezsorozatunk stúdiómunkálatait terveztük, a magyarbódi hagyományőrző együttes és Potta Géza zenekara már összeszokott társulatot alkotott. Egyértelmű volt, hogy a Kassa-vidéki szóránymagarság (illetve az itteni szlovákok és cigányok) népzenejének egyedülálló értékeit a bődi népdalokon és a szinai vonószenén keresztül kell bemutatnunk a zene-folklór iránt érdeklődő szélesebb közönségnek.

A magyar nyelvterület északi-északkeleti szélénél hagyományos zenei kultúrája az összes többi magyar régiótól különálló fejlődésirányt

*Balogh Antal „Toncsi”, Mag Deme Ilona, Csonka Elemér „Tót gyerek”,
Maga Tamás István, Balogh Zoltán „Savanya”, Botos József „Kasus”,
Horváth Dezső „Szencser”, Cibula Károly „Karinkó”
(„Jövők öröksége” 32/50) – fotó: Farkas József*

teljesítményéből csak egy-két órát sikerült mozgóképen dokumentálni. Viszszagondolva, szinte hihetetlen, hiszen ma mindenkinek a zsebében ott lapulnak az okos eszközök, amelyek egészen más lehetőségeket adnak. Akkoriban egy ilyen felvételnek még olyan anyagi vonzata volt, amit nem lehetett előteremtteni még egy ilyen léptékű projekthez sem.

Én úgy látom, hogy részben azért nem tudott még az általunk felgyűjtött

csoda hasznosulni, mert hirtelen példátlanul sok információt kapott a népzenei mozgalom. Másrészt, és ez csak egy mai példa, egy ismert fiatal primás nemrégiben felhívott: „Figyelj má’, van nekem egy nagydaróci gyűjtésem, szeretnék ezzel kapcsolatban kérdezni tőled!”. Én meg rácsodálkoztam: „Tényleg, voltál Nagydarócon gyűjteni? De jó!”. Erre ő: „Nem jártam ott, hanem a hard disc-en, a külső vinyón van egy nagydaróci gyűjtés...”, kérdem: „És azt ki gyűj-

tötte?”, „Nem tudom”... „Jó, akkor én megmondom neked, azt én gyűjtöttem.”. Ezzel csak azt akarom illusztrálni, hogy mi, akik ebben a zenei világban benne élünk, mi magunk sem kerülünk a szakmai közösség köztudatába. Pedig a gyűjtés és az Új Pátria-lemezszorozat elkészítése úgy vitt el éveket az életemből, hogy hosszú éjszakákat töltöttem a bevezetőikkel, a kistájak leírásával, a források kutatásával. S ma azt látom, hogy egészen siralmas a helyzet, hiszen azok se nagyon olvassák el a leírásokat, akiknél fizikai formában ott vannak a lemezek. S akkor hogyan olvasná el az, akinek mp3-állományként van meg a hatvannyolc lemez anyaga? Abban már egyetlen betű sincsen, s így az alapvető információknak a töredéke sem jut át. Sok esetben még az sem, hogy az adott zene miként volt elnevezve, mert az nem információ, hogy „08.mp3”...

A zenészek között sokan voltak, akikkel nem csak gyűjtő-adatközlő viszonyba kerültünk, hanem mélyebb szakmai és emberi kapcsolatok jöttek létre. Olyannyira, hogy aztán sok-sok temetésre kellett járni. A temetéseken a mesterek koporsója mellett álltunk, s nincs olyan emlékem, hogy rajtunk kívül bárki is felemlítette volna, hogy milyen zenei projekt részesei voltak. Jó, ha annyit tudnak róluk, hogy „voltak Budapesten valami stúdióban”. A zenészek

mutat. Ez a szembetűnő eltérés elsősorban a szomszédos szláv népek, a szlovákok és a ruszinok vokális népzenejéből átszűrődő többszólamú éneklésben ölt testet. A népdalok többszólamú előadásmódja Magyarbódon is kialakult, férfiak és nők csoportos éneklésére máig egyaránt jellemző. Ezt a zenei gyakorlatot rögzítették az Ág Tibor, valamint Hemerka Olga által készített első itteni gyűjtések az 1960-as években, és saját későbbi feltáró munkánk során is az idős magyarbódiak a tercelésről mint régi, nagyszüleitől örökölt hagyományról nyilatkoztak. A Kassa-vidéki magyar szórványtelepülések dallamhagyományának másik sajátos vonása a magyar népzene régi stílusú rétegéhez tartozó dallamok feltűnően alacsony aránya. A lakodalmi rítusrend vagy a gyermekjátékok ugyan megőriztek szép, archaikus dallamtípusokat, ezek esetében viszont szembeötlő, hogy nagy részüknek elsősorban északi irányban, azaz a szláv szomszédnépek körében találjuk meg a kiterjedt zenei rokonságát. Fontos megemlíteni, hogy lemezünk muzsikusai az egybefüggő magyarlakta terület szélén tevékenykedtek, így működési körzetük a Kassa-vidék magyar szórványközösségei mellett kiterjedt a Felső-Bódova mente közelebbi magyar településeire, valamint a régió szlovák falvaira is. Potta Géza és bandája zenei szolgáltatásaival emellett természetesen a környék cigány közösségeit is ellátta, amit azért is szükséges külön kihangsúlyozni, mert az abauj-tornai térség cigánysága anyanyelvi kultúrája mellett máig megőrizte a többségi környezet zenefolklórjától markánsan elkülö-

nülő, gazdag dallamhagyományát is. Primásunk zenekarának hosszú évtizedeken át változatlan volt az összetétele, s az ebből eredő összeszokottság különleges minőségűre csiszolta a banda zenei teljesítményét. Potta Géza muzsikusi egyénisége, kiérlelt, virtuóz hangszerjátéka viszont önállóan is kiemelkedő figyelmet érdemel. Nem véletlen, hogy élete utolsó évtizedében állandó vendége volt a szlovákiai magyar vagy magyarországi népművészeti táboroknak, fesztiváloknak és táncbáztalálkozóknak, illetve a pozsonyi Ifjú Szivek Magyar Művészegyüttes előadásainak. A 2003-ban megjelent „Születtem mint primás” című, a maga nemében egyedülálló szólólemeze meghozta neki az országos ismertséget. Kár, hogy ennek gyümölcseit – a 2004-ben elnyert „Népművészet Mestere” címmel járó állami szintű megbecsüléssel együtt – olyan rövid ideig élvezhette...

Jelen kiadványunk hangfelvételeit igyekeztünk úgy összerendezni, hogy a lemez műsorának változatossága mellett a lehetőségekhez mérten átfogó képet vázoljunk a régió hagyományos zenei kultúrájáról. A válogatás elején hallható két verbunk (1., 3.) itt közölt neveinek szélesebb elterjedését, illetve a hagyományban való rögzülését egyéb gyűjtéseink nem igazolták vissza. E táncnevek valószínűleg csak zenészeink rögtönzött megoldásai, és inkább az adott dallamok használatának körzetére utalnak. A lemez következő két dallamfüzére a Magyarbódon (5.), illetve Abaujszinán (7.) kedvelt csárdásokat sorakoztatja fel. A „sétanóta” meghatározás (6.) azt a magyarbódi szokást idézi,

többségének nem hozott megbecsülést a lakóhelyén az Utolsó Óra, sőt, amikor egyike-másika megbetegedett, akkor nem a falu, hanem mi, a magyarországi tanítványok és gyűjtők szerveztünk pénzügyítési akciót, hogy kisegítsük az idős mestereket.

Nemrég láttam egy videót egy olyan táncszóról, ahol a teljes közösség Magyarböd táncait járja és teli torokból éneklő az énekeket. Ez a táncszó San Franciscóban volt. És azt gyanítom Magyarböd polgármestere és a falu lakossága nem is tudja, hogy a falu nevét a tengerentúlon – de akár az anyaországban is – azért ismerik, mert fura fazonok megjelentek egyszer a faluban, s néhány napra elhoztak valakiket a falu végéről Budapestre, egy stúdióba. Sőt, azt is el tudom képzelni, hogy a lemez létezéséről sem tudnak, arról a lemezzel, amin a saját falujuk saját lakosai csodát muzsikálnak. Persze, lehet, hogy nem is tartanak csodának azt, amit a telepítők tudtak ott a falu határában.

Lehetnék lelkes, meg ünnepléses, hogy ezek a zenék azóta a világ milyen távoli pontjain tűntek fel. De azt tudomásul kell venni, hogy ez a részleges siker a muzsikások életére a legtöbb esetben vajmi kevés hatással volt.

Azért azt sem hallgatom el, hogy a muzsikások közül néhány ezeknek a felvételeknek köszönhetően ismert lett, s ha több nem is, de annyi történt, hogy a szakma felfigyelt rájuk, és elkezdtek ren-

*Ceranko Istvánné Mihók Margit, Kocák Andrásné Mihók Jolán
(„Jövünk öröksége” 36/50) – fotó: Farkas József*

dezvényekre, fesztiválokra, fellépésekre, táborokba hívni-vinni őket. S ha a muzsikások saját közegében nem is volt hatása, a mi magyarországi közegünk sokat profitált ebből. A legjobb példa talán Potta Géza, akihez sokan el is mentek Abaújszínára.

Az egész Utolsó Óra projektnek az az egyik tanulsága, hogy mi, magyarok milyen ügyetlenek vagyunk a saját értékeink és teljesítményeink promotálásában, hiszen ez egy olyan léptékű akció volt, amelyet sem addig, sem azóta senki nem tudott végrehajtani. És erről a világ népzene iránt érdeklődő ré-

sze sem nagyon tud! Más nemzetekhez képest ebben nagyon-nagyon ügyetlenek vagyunk. Úgy szoktam fogalmazni, hogy mások a tized ekkora teljesítményből tízszer ekkorát profitálnak szakmai és erkölcsi szempontból is. Elég csak a Buena Vista Social Club sikerére gondolni, hiszen az mindössze egyetlen zenei projekt, s lám, mekkora, világra szóló promóciós kampány zajlott körülötte. Nekünk száztizenkettő ilyen „Social Club”-unk van dokumentálva. És ez pont azokban az években zajlott, amikor a kubai produkciót körülörvendezte az egész világ. ■

amikor a lányok vasárnap és ünnepnapon nótaszóval sétáltak, illetve karikázták végig a falut. Korábbi megállapításunknak, mely szerint a Kassa-vidék magyar zenei hagyományában csak nagyon kevés régi stílusú típus fordul elő, látszólag ellentmond a lemezen 9-es sorszámmal hallható szép, évezredes gyökerekre visszavezethető dallam (egy párhuzamait távoli rokonépeknél is megtalálták). Potta Géza viszont azt is elmondta, hogy ezt a hallgatót fiatal korában egy öreg cimbalmostól, Saska Miklóstól tanulta a Felső-Bódva mentéhez tartozó Buzitán. Az ezt követő felvétel dallama (10.) nézetem szerint különleges fontosságú. A lakodalmak az egész Kárpát-medencében egyik jellegzetes gyűjtőhelye a zenei régiségeknek, s nem kizárt, hogy itt is egy ilyen maradvánnyal állunk szemben. Az európai késő reneszánszban gyökerező forgós táncok a Felföldön jellemzően csak a keleti, illetve egyes északi szláv (szlovák, ruszin és gorál) tájegységeken maradtak fenn. A „Jegenyefa tetejébe’ magosan” kezdetű magyarbördi dallam eddig az egyetlen adatunk, amely e táncok jellegzetes lüktetésű dallamvilágát (igaz, megváltozott funkcióban) a szlovákiai magyarok körében is dokumentálja. Lemezünkön a Kassa-vidéki lakodalmak hangulatát a menyasszony öltöztetéséhez énekelt (11.), illetve kikéréséhez muzsikált dallamokkal, valamint a lakodalmak ügyességi férfitáncának (medvetánc) és éjjeli menyasszonytáncának (kontyozó) zenéjével

idézzük fel (12.). Külön említést érdemelnek a polgári táncművelés helyi változatait képviselő rezgős dallamai, melyek közvetítésében a Felső-Bódva menti mánta németek mellett talán a szintén német eredetű kassai polgárság is szerepet játszhatott. Érdekes, hogy zenészeink ezeket a nyilvánvalóan újabb keletű táncdallamokat egy szép, régies dudánótával kötötték össze, mondván, ezek egy néhai színai gazdának, Mali Gyulának, a „vén Szivarnak” voltak a nótái (16.). Az ezt követő magyar csárdások és karikázónóták le is zárják kiadványunk magyar részét (17–21.), majd a „do šaflika” nevű forgós tánc dallamaival (22.) átjutunk az abauji szlovákok zenei világába (23–27.). Dallamválogatásunk végére kerültek a zenészeink saját, cigány zenei hagyományát képviselő hallgatók és csárdások (28–30.). A lemez utolsó felvételén a színai cigányok egyik halottkísérő nótája hallható. Nem véletlen, hogy ez a szép, régi dallam zárja az „északi gyepű” zenei világának bemutatását, hiszen a felvételek ideje óta muzsikus barátaink közül ketten is távoztak az élők sorából.

Dzsuga Gézát 2003-ban, Potta Gézát pedig 2007-ben temették el. Sírjaikkal együtt sajnos lezárult a Kassa-vidéki magyar vonószenekörök életének korszaka is. Az elmúlással vívott saját küzdelmünkről az tanúskodjék, hogy emléküket szívünkben, zenéjük pedig felvételeinkben mégis él tovább. ■

Árnyéklás Péter

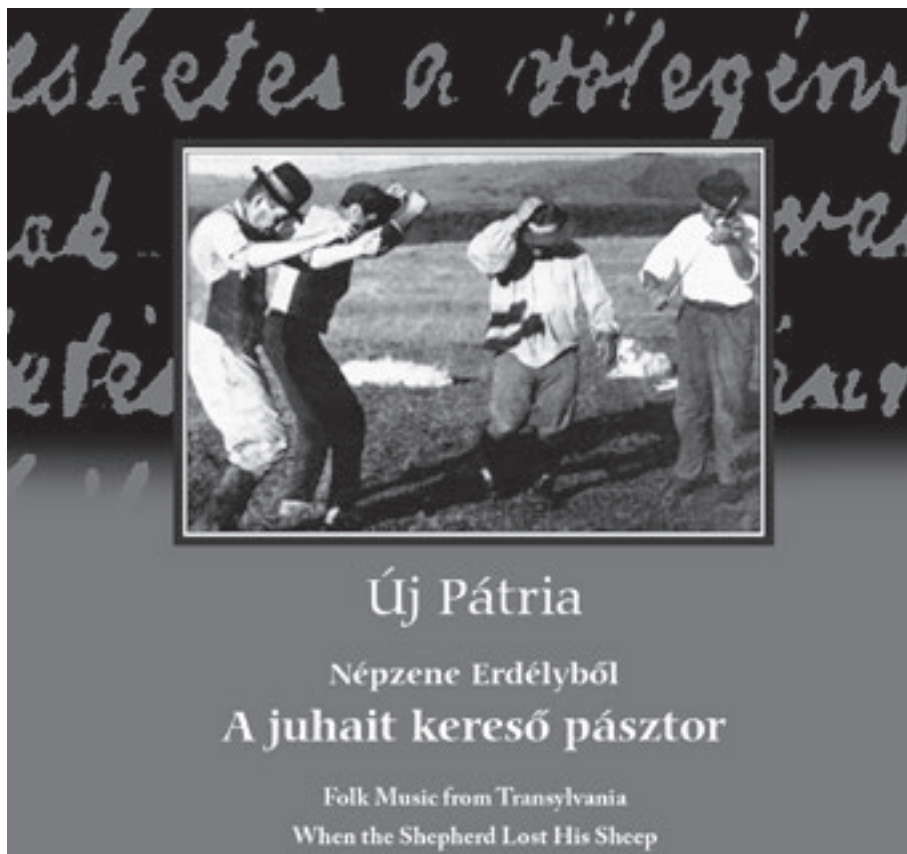
Ajánlás: A juhait kereső pásztor, Ádámos – Magyar Királyfalva, Zsarolyán – Szamosangyalos – Csenger

A Zsuráfszky Zoltán vezette Budapest Táncegyüttesnél 1993 januárjától voltam hivatásos népzeneész, ahová Kelemen László, az együttes akkori zenei vezetője hívott el. Ennek köszönhetően már ott kialakult közöttünk egy szoros szakmai és baráti kapcsolat. Laci már akkoriban emlegette, hogy szeretne szervezni egy olyan nagyszabású erdélyi gyűjtéssorozatot, ahol nem a helyszínről kijárva kellene gyűjteni, hanem hétről-hétre Budapestre jönnének a falusi zenészek, énekesek, táncosok. A helyszíni gyűjtések nem csak sok időt és pénzt emésztenek fel, hanem, ha nincsenek megfelelően előkészítve, akkor esetlegesen is. Esetlegesség alatt azt értem, hogy bizonytalan, otthon vannak-e a zenészek, ráérnek-e, milyen egészségi állapotban vannak... Inkább Budapesten, stúdiókörülmények között kellene őket felvenni, a saját otthoni közegükből kiragadva, a legkiválóbb technikai eszközökkel.

Erre korábban is volt példa az 1930-as évektől zajló Pátria gyűjtéseknél, később pedig az MTA Zenetudományi Intézetében. Az 1989-es romániai forradalom után megnyíltak a határok, és sorra jöttek az akkor még aktívan muzsikáló, kiváló zenekarok kü-

lönböző fesztiválokra, táncházakba Magyarországra, főleg Budapestre. Az ilyen alkalmakat néha sikerült összekapcsolni egy vagy kétnapos megrendezett gyűjtésekkel, amiket leginkább a ZTI munkatársai végeztek. Kelemen Laci is első körben a ZTI-t kereste meg az ötletével, de ott azt a választ kapta, hogy sajnos nekik nincs sem pénzügyi sem emberi kapacitásuk egy ilyen nagyszabású projekt megvalósításához. Így ment tovább a '95-ben megnyílt Fonó Budai Zeneházba, ahol már a kezdeti időszakban is szerdánként voltak a magyar táncházak, amiket a Tükrös zenekar és a Laci által vezetett Ökrös zenekar tartott felváltva. Itt kerültünk jó kapcsolatba Lukács Józseffel, a Fonó alapító-tulajdonosával, aki rábólintott az ötletre, s azt ígérte, megteremti a pénzügyi feltételeket.

Ezt a projektet természetesen alaposan elő kellett készíteni, számtalan olyan megbeszélés és tárgyalás volt, ami kialakította a keretrendszert, ami ez a – kezdetben kimondottan Erdélyre koncentrált – projekt elindulhatott. Szükség volt helyi erdélyi szervezőre, kisbuszra a szállításhoz, szállásra és étkeztetésre a Fonóban, technikai eszközökre, munkatársakra, tárhelyekre. Megkaptuk a „77 Elektronika” kisbu-

szát, a vendégszobák pedig kezdetben a Fonóban (a mai irodák helyén) lettek kialakítva. Akkor ez másfél, maximum kétéves gyűjtőmunkának látszott. Az előkészítési szakaszban a tervezett gyűjtési területeket felosztottuk egymás között: Kelemen László Kalotaszeget, Virágvölgyi Márta Mezőséget, Vavrinecz András Felső-Maros mentét, Pávai István a Székelyföldet, én pedig a Szilágyságot vállaltam. Mindegyikünk a saját területére vonatkozóan a ZTI-ben fellelhető összes korábbi hangszeres gyűjtés hanganyagait kijegyzetelte, és különböző dallamgyűjteményeket készítettünk: kis, kottás papírokat, amiket mi „dallamkérdezőnek” hívtunk. Ez azt a célt szolgálta, hogy az adott tájegység zenekarával foglalkozva tudjuk mi az, ami korábban a tájegységről – vagy akár az adott zenekartól – rögzítésre került. Ezzel a módszerrel lehetett új dal- lamokat is kérdezni. Az előkészítő munka '96-ban és '97-ben zajlott, akkor rengeteg ilyen „dallamkérdező” készült. Emellett sor került próbagyűjtésekre is: Lukács Józseffel elmentünk például Szilágyságba, ahol megkerestük a szilágynagyfalusi zenekart. A helyszínen készítettünk velük hangfelvételeket, s puhatolóztunk, hogy jönnének-e Budapestre egy hétre... De az Utolsó Óra hivatalos indulása előtt, 1996-ban történt az is, hogy a vajolai zenekar eljött Budapestre, velük Kelemen Lacival már a Fonó-

ban készítettünk népzenei gyűjtést, próbafelvételeket. Ugyanebben az évben a Kallós Zoli bácsi által hozott magyar- szováti és buzai énekesekkel, muzsiku- sokkal is készítettünk itt gyűjtéseket, melyek aztán egy dupla CD-n meg is jelentek.

1997 szeptemberében indultak a rendszeres gyűjtések, s a gyűjtőmunka oroszlánrészét Kelemen László és Pávai István végezte. Minden héten hétfőtől péntekig zajlott a gyűjtés a Fonó eme- leti kisstúdiójában. Azonban nem csak vonós zenekarok voltak a kutatás cél- keresztjében, hanem az erdélyi furulya- zene is, tehát olyan csapatok is jöttek, amiben énekesek és furulyások voltak. Velük elsősorban Juhász Zoltán foglal- kozott gyűjtőként. Én, ha csak tehet- tem, jelen voltam a gyűjtéseken, több szerepben is: gyakran a kamerát kezel- tem, a hangszereket hangoltam, ebédet intéztem. Koncz Gergő végezte a hely- színi jegyzőkönyvezést, ezt Gergő tá- vollétében én vettem át, illetve a jegy- zőkönyvek utólagos pontosítását és vég- legesítését is én végeztem. Ha Kelemen Laci és Pávai István nem ért rá, gyakran rám bízta egy-egy napi gyűjtést, főleg, ha olyan zenekar érkezett, akiket már én is jól ismertem korábbról. Így ment ez '97 szeptemberétől '99 februárjáig, a karácsonyi és a nyári időszakot leszá- mítva negyvenöt héten keresztül, ami- kor leállt a projekt.

A munka elején nem csak a mód- szereket kellett a helyzethez finomítani, de az eszközeink és a tárhelyek sem vol- tak kielégítőek. Ebben az időszakban pél- dául csak a „hasznos” zenékről készült mozgókép, a próbákról vagy a zenék kö- zötti beszélgetésekről csak hangfelvétel. A zenei anyag gyűjtése úgy nézett ki, hogy hétfőtől péntekig napi nyolc-, ki- lencórányi anyagot rögzítettünk. Órán- ként tartottunk szüneteket, ekkor törté- nt a mentés, vagy a kazettacsere. Az akkori tárhelyek pillanatok alatt meg- teltek, és a hangmérnök esténként azon dolgozott, hogy a következő reg- gelre legyen megint elegendő üres tár- hely. Ilyenkor kellett CD-re írni a zenei anyagot, s ilyenkor eshetett meg az is, hogy néhány hangfelvétel kimaradt, és nem került CD-re. Mivel párhuzamo- san mindent rögzítettünk DAT-magnó- val is, így a hiányzó anyagokat vissza le- hetett nyerni. Egyebek mellett ezért is volt fontos a pontos időket is tartalmazó jegyzőkönyvezés. Persze, a tárhely-ínség azzal is járt, hogy az eredetileg sokszá- vos felvételeket nem tudtuk sok sávban ar- chiválni, hanem ezeket még akkor szte- reóba le kellett keverni, és úgy kerültek az archív CD-kre.

Közben a háttérben persze renge- teg lobbizás zajlott a pénzügyi feltételek megteremtése ügyében. A kezdés volt a legnehezebb, mert akkor még nem volt látható eredmény, ekkor kiemelten fon-

Árendás Péter: A juhait kereső pásztor

Hangszeres népzeneinkben különleges helyet foglal el az „Elveszett ju- hait kereső pásztor története” témájú programzene, melyet a magyar néptánc kutatás az „Oláh leány tánca” műfaji meghatározással is szá- mon tart. Erre a zenei műfajra – melyhez sok helyütt pantomimikus- táncos mozzanatok is kapcsolódtak – már a XX. század elején Bartók Béla is felfigyelt, román gyűjtéseiből több mint ötven változatát talál- juk az ilyen témájú dallamoknak: „A pásztor siratja elveszett juhait”, „A pásztor örül megtalált juhainak” stb. Nem véletlen ilyen mérvű gazdagsága és népszerűsége a román folklórban: hiszen a románság évszázadokon át pásztornépként volt jelen az erdélyi társadalomban. Ebből következik az is, hogy a hangszeres változatok többsége a pász- torok jellegzetes hangszerén, a furulyán szólalt meg. A század folya- mán aztán népzene gyűjtők sokasága rögzítette valamilyen formában e zenés-elbeszélő-táncos játékot a magyar nyelvtér területén szinte minden vidéken, Vas megyétől egészen Moldváig.

A juhait kereső pásztor története mindenütt lényegében azonos: a pásztor (oláh leány, pakulár) elveszett juhait, kecskéit siratja, és kere- sésükre indul. A siratást többnyire pásztori eredetű, bánatos rubato dallam fejezi ki. Keresés közben meglát valamit (fehér kő, szikla, bokor, tuskó, felhő), ami megtéveszti, s azt hiszi, hogy a nyáját találta meg.

Örömeiben táncra perdül, melyet egy gyorsabb tempójú – az adott vi- dékre jellemző – táncdallammal illusztrál. Miután csalódott, újra ke- seregni kezd, s visszatér a bánatos rubato dallam. A juhok keresé- se közben felbukkanó különböző nehézségek többször ismétlődhetnek. (Az egyik változatban ugyan a nyáját találja meg, de örömeiben berúg, elalszik és a nyáj újra szétszéled.) A mese végén legtöbbször megle- li nyáját, és örömeiben a már ismert gyors dallamra táncra perdül. A gyűjtő kérésére a történet szövegét – amennyiben ismeri – rendszerint a zenét szolgáltató muzsikus (prímás) adja elő.

Így tehát a programzene szerkezeti felépítése: rubato keserves + gyor- sabb táncdallam + rubato keserves + gyorsabb táncdallam. A lassú és gyors részek összekapcsolása a magyar és a román népzeneben is gyakori szerkesztési mód, gondoljunk csak például a nyugat-felvidé- ki vagy erdélyi legényes táncaink zenéjére, vagy a cigánybandákra általánosan jellemző lassú (dűvös) és gyors (esztamos) játékmódra. A „Juhait sirató pásztor” zenei műfaj már a XVI. században közis- mert lehetett Magyarországon. Először Balassi Bálint utalt rá, ami- kor Júlia ciklusának egy versét „Arra az oláh nótára (írta), az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh leány” (1589). Mivel a verseket akkoriban még énekeltek, Balassi nyilván olyan román dallamot vá- lasztott, mely általánosan ismert volt, így segítvén versének terjedé- sét. Andreas Frank szász követ és országgyűlési jegyzőkönyvíró pedig

tos volt Lujó (Lukács József) támogatója. De ahogy kiderült, hogy hétről-hétre kiváló és fontos népzenei felvételek születnek, egyre könnyebb volt lobbizni az aktuális kulturális döntéshozóknál, ott, ahol lehetett rá forrást találni.

'99 februárjában, amikor hazament az utolsó tervezett erdélyi zenekar is, akkor tartottunk ott, hogy a stáb összecsiszolódott, a munka flottul haladt, teli voltunk jó zenével... Akkor már igazán profi módon lehetett folytatni a gyűjtéseket. Így született meg az a döntés, hogy folytassuk Felvidékkel, amit alapvetően Agócs Gergely koordinált és gyűjtött. Onnan további huszonhat zenekart sikerült Budapestre elhozni. Amikor a felvidéki bandákkal is végeztünk, akkor 2000-ben jött a harmadik fejezet, ami a Kárpát-medence kimaradt részeit: a mai Magyarország területét, a Délvidéket, a Partiumot és Kárpátalját jelentette. Ezt részben már én koordináltam, s ha kellett, én is mentem terepre zenészeket keresni, és magam is végeztem gyűjtést. Ebben a csapatban benne volt Vavrincz András, Németh István, Kárpátalja tekintetében Pál Lajos, Vajdaság vonatkozásában Bodor Anikó. Velük dolgozva további negyvenegy formációt hívtunk el a Fonó stúdiójába és rögzítettük játéukat.

2001 karácsonyán ért véget a gyűjtés aktív szakasza, de utána még évekig volt ezzel munkám. A Fonóban volt egy

Didi István „Csuplika”, Lukács Ödön „Gamizsi”, Kozák József, Lukács Lajos „Gamizsi”, Gilyén Julianna, Gilyén Miklós („Jövönk öröksége” 21/50) – fotó: Kása Béla

kis irodám, ahol a hatalmas felgyűjtött anyag – több mint 1200 CD telt meg zenével és szöveges adatokkal – jegyzőkönyvezését, feldolgozását, a CD-k feliratozását végeztem. A másolatokat eljuttattam a Zenetudományi Intézetbe és az akkor már megalakult Hagyományok Házába. Ezzel párhuzamosan a gyűjtésekből készült reprezentatív válogatásoknak, az Új Pátria CD-sorozat első 18 darabjának szerkesztése, kiadása is megtörtént. Ezt egészítette ki a Norvég

Alap támogatásával 2010-ben kiadott további 50 Új Pátria kiadvány, melyeket már a Hagyományok Háza égisze alatt készítettünk.

Az Utolsó Órát sokéves népzene-kutatás, helyszíni terepmunka előzte meg, így a zenekarok egy része olyan volt, akikkel korábban már készült több-kevesebb gyűjtés. Az ő jelenlétük is sok újat adott, hiszen korábban nem volt rá lehetőség, hogy öt teljes napon keresztül, szisztematikusan történt vol-

1659-ben II. Rákóczi György marosvásárhelyi ünnepélyes bevonulása alkalmával jegyzi fel: „...a vajdasági katonák muzsikusa, közönségesen töröksípos, a menetben azt az oláh nótát ismétli folyamatosan, amelyet magyarul így mondanak: az oláh fáta nótája, amikor kaprait az havasson elvesztette volna, és magát siratván, bujdosván keresné s siratná elveszett caprait.”.

A magyarországi gyűjtésekben is az oláh leány szereplése a gyakoribb, de Felvidéken a mesét „Juhászalomnak” is nevezik. Már az 1930-as évektől több variánst filmre rögzítettek a Duna mentéről (Kunszentmiklós, Madocsa, Perkáta, Sárkeresztúr). Az Erdélyben jellemző két-pólusú (bitematikus) típusok mellett egy dallamból építkező (monotematikus) változatok kerültek elő Penészlekről (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) és Oladról (ma Szombathely része, Vas megye).

Az erdélyi gyűjtések során Bartók már 1907-ben Csíkszenttamáson, Kodály pedig az 1910-es években Bukovinában és két kászoni faluban fonográfhengerre vett néhány idetartozó dallamfajta. E történet Székelyföld-szerte közismert kanásztáncritmusú dallama az „Elvesztettem a kecskémet, többet nem aluszom” kezdetű dal, melyre a reneszánsz táncdivatjának emlékét őrző forgató tancot járnak. Dincsér Oszkár 1943-ban a csiki hangszer-monográfiájában megemlíti a juhelvesztést; Domokos Pál Péter pedig moldvai verses változatokról tesz említést. 1949-ben Elekes Dénes Széken (Mezőség) egy kecske-

pászortól jegyezte fel a „kecsketáncot”, melyet nemcsak eljátszanak, hanem bottal el is táncolnak. A néptánc-kutatás intenzívebb megindulásával aztán az 1950-es évektől sorra kerültek elő a különféle változatok, főképpen Szilágyságból, Kalotaszegről, Mezőségről és a Székelyföldről. E gyűjtések leginkább Jagamas János, Kallós Zoltán, Martin György és Pesovár Ferenc nevéhez fűződnek. A román változatokban a juhász (păcurar, cioban) keresi elveszett juhait (Horea oilor; Cînd ciobanul și-a pierdut oile). Az így összegyűjtött anyagok adják alapját több, e témában publikált jelentős tanulmánynak (Faragó József: A juhait kereső pásztor a magyar folklórban. Balladák földjén. Bukarest, 1977; Pesovár Ferenc: A juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok. Székesfehérvár, 1983).

Az Utolsó Óra Program gyűjtései során a stúdióban megfordult 46 erdélyi zenekar többsége ismerte és eljátszotta a juhait kereső pásztor valamelyik változatát. A döntő mindig a primás vagy a furulyás személye volt, a történetet is ő mesélte el. Több esetben különböző vidékekről ugyanaz a dallam vagy dallamtípus került elő, egy adott primás azonban mindig csak egyetlen változatot ismert – azt viszont kedvére variálta, bemutatva ezzel zenei fantáziáját, muzikalitását, improvizációs készségét.

Az adatközlő zenész sokszor színesítette játékát valamilyen hangulatfestő zenei megoldással: több hegedűs gyakran imitálta a furulya

na gyűjtés bárkivel. Itt az öt nap alatt bőven volt idő a különböző táncrendek elmuzsikálására, a kérdőívek alapján a dallamok végigkérdezésére, a különböző etnikumoknak játszott zenei anyagok rögzítésére, a szokásokhoz kötődő dallamanyag sorba vételére... De még azt is feltérképeztük, hogy a szomszédos területek zenei anyagaival milyen érintkezése van a repertoárjuknak. A zenészekkel lehetőség szerint jött néhány táncos is, így a zene és a tánc kapcsolata is vizsgálható lehetett.

Emellett a Fonóba érkező zenekarok között több, addig ismeretlen banda is volt, akiket az előzetes helyszíni kutatás során a mérai Tötszegi András „Cucus” ásott elő, mert ő arra kapott megbízást Kelemen Lacitól, hogy kutassa fel és szervezze a zenészeket. Egy-egy településnév vagy egy zenésznév adta nyomon elindulva megtalált olyan muzsikusokat, akikről addig nem, vagy alig rendelkezünk ismeretekkel. Ilyen módon kerültek a látókörünkbe azok, akikről korábban nem készült semmiféle gyűjtés. Néha teljesen új zenei anyagok kerültek elő.

Az ekkor felfedezett és dokumentált zenekarok egy része az évek alatt beleépült a táncházas repertoárba, ami nem csak az Utolsó Órával eltöltött öt napnak köszönhető. Inkább úgy mondanám, hogy az Utolsó Óra adta az induló löketet, ami miatt a szakma és a

táncházas közeg elkezdte megismerni őket. Ennek sarokpontja mindig a szerdai táncház volt a Fonóban, hiszen ez volt az az alkalom, ahol a közönség közvetlenül találkozhatott az éppen meghívott zenészekkel, táncosokkal, akik a gyűjtést végző szakember vezetésével egyórás bemutatót is tartottak. Ezeknek a szerdai estéknek híre ment, sok táncos és zenész eljött ezekre az alkalmakra. Így egy-egy újonnan megismert zenekarnak gyorsan szétszaladt a híre. Például a budatelki zenekarral korábban nem készült semmiféle felvétel, és ez a párnapos gyűjtés indította el a zene- és tánc-kutatókat, hogy elmenjenek, és további gyűjtéseket végezzenek Budatelkén. Ezután elkezdtek a budatelkieket hívni táncházakba, fesztiválokra, nyári táborokba. Abban az időszakban több olyan folklóresemény is adódott, ami megteremtette a lehetőséget arra, hogy ezeket a zenéket és zenészeket a szűkebb körükön túl is megismerjék. A Felvidékről érkezett kürti zenészekkel később könyv is jelent meg. A kolozsi zenészek is ekkor tűntek elő, bár tőlük voltak gyűjtések a hatvanas-hetvenes évekből, de időközben felbukkant velük Laka „Kicsi” Aladár primás, aki kiemelkedően jól muzsikált. Kelemen Laci még egy önálló lemezt is készített vele és Neti Sanyi-val. Ezért ma már nem annyira különleges, ha egy zenekar a kolozsi repertoárt játssza egy táncházban...

Persze, arra is van példa, hogy egy-egy Utolsó Órában részt vett zenekar egyáltalán nem került ezidáig bele ebbe a táncházas körbe. Vagy azért, mert a későbbiekben nem hívták őket, például mert meghalt a primás, vagy azért, mert nem vállaltak több utazást. Példaként a radnóti zenekart említhetem, ez egy kiváló öttagú vonós banda volt a Közép-Maros vidékéről, és azt látom, hogy annak a vidéknek sem a zenéje, sem a táncai nem épültek be szervesen a hazai népzenei repertoárba. De így jártak Erdélyből a halmosdi, a szászfene-si vagy gerendkeresztúri primások, számos felföldi és magyarországi banda is.

Azt gondolom, az Utolsó Óra gyűjtéseket valóban az utolsó olyan időszakban sikerült megvalósítani, amikor még tömegével lehetett hozni nagy tudású zenekarokat, énekeseket a Kárpát-medence számos vidékéről. Tényleg az utolsó óra volt, annyira, hogy volt olyan primás, aki a felvétel után néhány héttel meghalt, de olyan is, aki a gyűjtés második napjának reggelén a Fonó előtt esett össze és hunyt el.

Szóval az Utolsó Óra elnevezés nem túlzás. Az ezredforduló volt az utolsó olyan időszak, amikor Erdélyben még viszonylagos épségben meg lehet találni ezt a zenei kultúrát, és a zenészeknek az aktívan már nem muzsikáló részét még aktivizálni lehetett. A Felvidéken is voltak még komplett zene-

hangját „sul ponticello” játékkal, azaz vonójával közvetlenül a láb közelében szólaltatta meg a húrokat (Radnót, Szászcsovás, Fejérd); a bánatos keserves részt hosszú ereszkedő glissandóval indította; avagy pizzicatóval vagy a vonó húrokhoz ütögetésével mutatta, ahogy a juhász megveri megtalált juhait.

A mezőkölpenyi primás hegedűjén a számár bőgését utánozta (5. sáv), míg a bálványosváráljai furulyás hangszerével egy helyen a kutyák ugatását imitálta (13. sáv).

Míg a juhait kereső pásztor Magyarországon leginkább lakodalmi játékként került előadásra, Erdélyben ez ritkán fordult elő. Általánosabb volt, hogy a pásztorok asztali mulatónótaként húzták el, de Kalotaszegen és Mezőségen témájánál fogva a legfontosabb tavaszi gazdasági eseményhez, a „juhméréshez” („tejbemérés”) kapcsolódott. Ez több napig tartó mulatozással járt együtt, és a felszabadult hangulatban az elveszett juhok keresését zenével-játékkal-táncsal a legutóbbi időkig gyakran előadták. (Magyarlónán 1969-ben vettek filmre egy ilyen pantomimikus táncváltozatot.) Jobbágytelkén (Marosszék) „az ún. bárányozást lakodalmakon és húshagyókedden táncolták... arra a nótára, hogy keresi a bárányokat a juhász”. (Martin György)

A dallamokat vizsgálva a lassú részben gyakran találunk román rubato keserveket (horákat). Egymástól távolabb eső területeken is fellelhetők ugyanazon dallam variánsai (pl. az erdőszombattelki, radnó-

ti és szilágysámsóni változat keserves része; vagy az erdőszombattelki és mezőkölpenyi felvétel gyors része). A szilágysági zenészek az eredetileg pásztorokként funkcionáló, de Erdélyben a II. bécsi döntés nyomán román irredenta nótaként közismertté vált Avram Iancu nótáját játsszák a pakulár nótájának (4. sáv).

A mezőmehesiektől sikerült rögzíteni a kelet-mezőségi románok körében leggyakoribb dallam énekes változatát is (18. sáv).

A gyors részeket szemügyre véve a következő tánc típusok fordultak elő:

– Szilágyság: ritka és sűrű legényes (rar, illetve csúrdöngölő vagy fecioreasca);

– Kalotaszeg: legényes vagy szapora (gyors csárdás, hártag);

– Mezőség: szökös (bátutá), sűrű csárdás (sárita, hártag);

– Székelyföld: valamely gyorsabb forgatós tánc.

A Mezőségen jellemző kanásztáncritmusú táncdallamokból is felbukkant néhány, melyek között ereszkedő kvintóaltó szerkezetűt is találhatunk (14. és 15. sáv).

A juhait kereső pásztor története nemcsak egy múltba vesző mese, hanem számunkra is fontos üzenetet hordoz: hiszen mindannyiunk élete egy állandó keresés, és nehezen megtalált boldogságunkat könnyen elveszíthetjük. De ahelyett, hogy feladnánk a küzdelmet, újra nekiindulunk, és bízunk saját mesénk végső pozitív kicsengésében. ■

Kóczé Lajos, Kóczé László Gyula, Kóczé Jenő, Kóczé Dezső („Jövők öröksége” 49/50) – fotó: Kurucz Zoltán

karok, de ott sok esetben már úgy kellett összehalászni a szomszédos falvakból vagy a közeli városból egy teljes zenekarhoz a muzsikusokat, s ez azt is jelentette, hogy időnként nem voltak annyira összeszokott és összecsiszolódtott zenészek: ismerték egymást, ugyanazt a zenei nyelvet használták, de az a fajta kohézió, ami egy harminc éve működő állandó zenekarban megvan, náluk már nem volt meg. A mai Magyarország területére vonatkoztatva még fokozottabban igaz volt az, amit a Felvidék kapcsán tapasztaltunk. Itthon már több esetben gyengébb zenei teljesítményekkel találkoztunk, ami nem vehette fel a versenyt a harminc-negyven évvel korábbi gyűjtésekkel. Ráadásul a hazai gyűjtésben az anyag jelentős részét a népies műdalok tették ki, amelyek szociológiai szempontból ugyan érdekesek lehetnek, de néprajzilag kevésbé. Ezekből is készült felvétel, de ez már inkább korlenyomat a XX. század végéről. Persze, itt is van ellenpélda, mondjuk, a tarna-lelesi zenekar nagyon kifinomult és kiváló zenét játszó banda volt, és a repertoárjukban szerepeltek a régi pásztornóták is.

A Fonó Budai Zeneház életében ez a gyűjtés annyira meghatározó volt, hogy a szórakozóhely országos szinten is ismertté vált. Legendás, hajnalig tartó bulik zajlottak azokban az években szer-

dánként, és a Sztregova utca sem volt még beépítve lakóházakkal. Nem véletlen, hogy az Utolsó Óra projekt befejezése után a Fonó működésében volt némi visszaesés és elbizonytalanodás a 2001 utáni években. Ezt persze idővel sikerült áthidalni, s mostanra a Fonó ismét az egyik legkedveltebb fővárosi kulturális helyszín.

Az Utolsó Óra azóta is a Fonó egyik olyan büszkesége, amit kitett a zászlajára. Például 2017-18-ban, arra emlékezve, hogy húsz éve indult az Utolsó Óra, megnéztük, hogy kik élnek még az akkori zenészek közül, s kiket lehet még meghívni. Ennek a programnak az anyagi és szervezési hátterét már a Hagyományok Háza biztosította, aminek Kelemen László, az Utolsó Óra ötletgazdája volt a főigazgatója. Ő rám bízta ennek a programnak a szakmai lebonyolítását. Tíz zenekart sikerült összeszedni, de már azokban is gyakran a következő generáció muzsikált. Sajnos már 2018-ban is azt lehetett mondani, hogy a húsz évvel korábbi zenészek és táncosok zöme eltávozott közülünk. És azóta eltelt újabb hat év.

A táncházba járók jól tudják, hogy napjainkban is zenélnek még tehetséges, fiatalabb falusi zenészek, akik az Utolsó Óra idején még nagyon fiatalok, gyermekek voltak. Az akkori gyűjtések természetesen azokat az időseket célozták

meg, akiknek még „régről” voltak emlékeik. A hagyományos életmód megszűnése, a zárt faluközösség felbomlása és a hagyományok elvesztése miatt nyilvánvaló, hogy a mai falusi zenészekről már nem tudunk olyan értékes, hiteles népzenei anyagot felgyűjteni, mint negyedszázada vagy fél évszázada a szüleiktől és nagyszüleiktől.

Ami az Utolsó Óra kapcsán ma is fontos és létező feladat: a gyűjtött zenei anyag tudományos rendezése és a meglévő gyűjtések kiegészítése további adatokkal. Például mi akkoriban is kértük a zenészeket, hogy hozzanak magukkal otthonról családi fotókat, képeket a régi lakodalmakból, ahol muzsikáltak. Néhányan hoztak is, de a sokan nem. Ezeket a fotográfiákat, vagy ezek egy részét ma még hozzá lehetne gyűjteni az akkori anyagokhoz, s ezek eddig ismeretlen zenészek arcát és nevét hozhatják elő.

Kelemen László azt szokta mondani, ha az elején tudta volna, hogy ez végül mekkora munka és mennyi fáradtság, akkor talán bele sem fogott volna. S lássuk be, szerencsénk van, hogy Kelemen Laci ezt nem tudta előre, mert az a száztizenkét formáció, akik eljöttek a stúdióba, és a velük készített mintegy 1250 CD-nyi népzenei felvétel mennyiségében és minőségében végül a XX. század végének legjelentősebb hangszeres népzenei gyűjtését jelentette. ■

Botk Miklós

Ajánlás: Zerkula János keserűesei, Kolozsi „Kicsi” Aladár, Tarnalelesz

Az első élő zenei élményeim a 1990-es évek második felében, a Fonó Budai Zeneházban értek, amely pezsgő érintkezési pontjává vált a népzenei hagyományoknak és a kortárs kultúrának. Gyerekkoromban, még a rendszerváltás előtti időszakban, népzenevel leginkább felvételeken keresztül találkoztam, de ezek az élő előadások teljesen új perspektívát nyitottak meg számomra. Az élő népzene nyújtotta meghatározó impulzusok mindannak a komplex folyamatnak a részeként jutottak el hozzám, amit a táncházmozgalom jelentett.

A táncházmozgalom már az 1970-es évektől széles körben elindította a néphagyományok újbóli felfedezését, a rendszerváltás utáni évek lendülete, a határok megnyílása és a kommunizmus korlátainak összeomlása olyan, egyre inkább nyíló teret teremtett, amely új értelmet adott ezeknek a törekvéseknek. Ez az időszak nemcsak politikai, hanem kulturális értelemben is fordulatot hozott: az emberekben egyszerre szabadabban és egyre tudatosabban fogalmazódott meg a vágy, hogy megismerjék azokat az értékeket, amelyeket a történelem és a politika évtizedeken át háttérbe

szorított. A határokon túli magyarsággal való élénkebb kapcsolat, az akadálymentesebb információáramlás és a hagyományokhoz való visszatérés kollektív igénye mind hozzájárult ahhoz, hogy a népművészeti mozgalom egy újabb állomáshoz érkezzen.

A 1990-es évek közepén a kulturális közeg változása a Fonóban is kézzelfoghatóvá vált. A diákkori koncertélményeim ebben a környezetben formálódtak, ahol az újdonság és a hagyomány harmonikusan találkozott. A népzene – a revival mozgalomnak köszönhetően – ebben a felszabadult milióban nemcsak egy szűk réteg számára jelentett érdekességet, hanem valami sokkal nagyobb jelentőségűvé vált: az identitáskeresés és az önmeghatározás eszközévé.

A korszak szellemiségéhez illeszkedett a revival mozgalom kulcsfontosságú mérföldkövét jelentő Utolsó Óra Program, hiszen fő célja az volt, hogy a még fellelhető folklórjelenségeket dokumentálja, hogy azok később hozzáférhetővé váljanak. Ismét a Fonóban vált világossá diákkori önmagamnak, hogy minden dallam mögött megannyi történet, minden zenekar mögött megannyi tudás rejtőzik. Ezek a zenék,

Pávai István: Kalotaszeg

Erdély egyik leghíresebb, legkorábban megismert történeti-néprajzi tája. Kolozsvártól nyugatra fekszik, a Gyalui-havasok, a Vigyázó- és a Meszes-hegység által határolt területen. A népi kultúrájában alapjában egységes vidék peremén olyan falvak helyezkednek el, amelyek részben már a szomszédos Szilágyság, Mezőség, Aranyosszék táji sajátosságait ötvözik a kalotaszegies jelleggel. Ezért a néprajzkutatók 40-50 települést sorolnak ide aszerint, hogy szorosabban vagy tágabban értelmezik-e a vidék határait. Ezek többségét magyarok lakják, néhány helyen románokkal közösen. Három, világosan elkülönülő vidékének hagyományos neve: Felszeg (a Kalota és a Sebes-Körös havas-alji része, illetve a Kapus forrásvidéke), Alszeg (az Almás-patak melléke), valamint az előző kettő és Kolozsvár közé eső Nádásmente. Ennek négy települése Cífravidék néven is ismert (Bogártelke, Nádásdaróc, Méra, Vista). Árnyaltabb tagolással még két kisebb mikrotáj különül el: Kapus-vidéke és a Fenes-völgye. A magyarság viszonylag korán megtelepedett ezen a vidéken, a XIII. század végéig már mind egyik kalotaszegi falut említik az oklevelek. A helyi hagyomány egyes falvakban székely, tatár, ritkán szász eredetet is számon tart. Két római katolikus falu (Bács és Jegénye) kivételével az itt élő magyarok református vallásúak.

A Kalotaszeg név legkorábban egy 1443. évi oklevélben bukkan föl, amely idetartozó községeket sorol föl („in Comitatu Kalathazeg existentes et habitas”). Ezt megelőzően az Árpád-korban létezett a váradi püspökség részeként egy kalotai esperesség, a mai Alszeg és Felszeg Bihar része volt, csak a Nádásmente tartozott Kolozs vármegyéhez, illetve a kolozsmonostori apátságához. Az egykori szélesebb értelemben használt Kalota-vidék emlékét őrizte még a XVI. században a Nagyvárad közelében fekvő Kiskalota, illetve a Sebes-Körös Bihar megyei szakaszát jelölő Középkalota tájnév. Ekkor csak a Körös és a beleömlő Kalota-patak által közrefogott kisebb háromszöget nevezték Kalotaszegnek. A történelem viharos évszázadaiban stratégiaileg jelentős hadiút vezetett keresztül ezen a vidéken, ami az itteni lakosságot több rendben megrikította.

Kalotaszeg négye minőségű szántóföldjei miatt állattenyésztéssel, fakitermeléssel és háziiparral is foglalkozott, sőt már régóta kénytelen volt távolabbi vidékeken is alkalmi munkát vállalni. Már 1828-tól van adat az Alföldön arató kalotaszegiekről. Ezek a tényezők magyarázatot adnak a népi kultúra változásaira, pl. a XIX. századi műdaloknak és az új stílusú magyar népdalnak a Mezőségen tapasztaltnál nagyobb arányú elterjedésére ezen a tájon. A Bánffyhyunyadon, Kalotaszeg vásáros központjában rendezett sokadalmakra szilágysági és mezőségi gabonaárusok, távolabbi vidékekről érkező zsidó kereskedők is eljártak, ami jó lehetőség volt a kulturális érintkezésre.

Kalotaszegre mint sajátos arculatú, gazdag díszítőművészettel rendelkező néprajzi tájra már a XIX. század folyamán felfigyeltek, s ez váltotta ki a szélesebb érdeklődést más tájak népművészete iránt is. Ugyanakkor a művelt világ irányából érkező pozitív értékelő jelzések a falusiakat is ráébresztették saját értékeik fontosságára, aminek hatására felélénkült a népi szövés-varrás, fafaragás, s kialakult annak kereskedelmi céllal termelő háziipara. Mindebben kulcsszerepet játszott Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka, aki az 1885. évi országos kiállításra egy kalotaszegi parasztszobát rendezett be. Ennek nyomán még arisztokrata körökből is érkeztek megrendelések. Így nem csoda, hogy Vikár Béla a XIX–XX. század fordulóján kalotaszegi népdalgyűjtésre indulva elsőként Gyarmathyék házáat kereste föl Bánffyhyunyadon. Itt ismerkedett meg egy jó hangú kalotaszegi lánnyal, Tamás Katával, akit előbb Kolozsváron, majd a budapesti Uránia színházban is föléptetett. Néhány évvel később Bartók Béla is járt Kalotaszegen, majd Balabán Imre gyűjtött itt hangszeres népzene egy mérái bandától.

A két világháború közötti időszakban is folyamatosan élénk volt az érdeklődés Kalotaszeg iránt. 1936-ban Kolozsváron bemutatták Szentimrei Jenő „Csáki bíró lánya” című színpadi balladafeldolgozását, öt kalotaszegi falu ötven népi szereplőjével, a bogártelki cigány zenekar közreműködésével. Szintén e tájra irányította a figyelmet Széffeddin Sefket Tibor regénye, a „Kalotaszegi Madonna”, amely alapján 1943-ban film is készült.

A kalotaszegi táncokról az első híradások a XIX. század végéről ismeretek. Jankó János, a táj sokoldalú néprajzi kutatója s első monográfiusa leírja egy jegényei fiatalember és a magyargyerőmonostori legények között spontán módon kialakult táncos vetélkedőt. Ugyanő tudósít a Jegényefüdrőre szerződöttetett váralmási primás, Ötvös Berci bandájáról. A táncok módszeres megfigyelésére csak az 1940-es évektől kezdve került sor, majd a hatvanas években születtek meg az idevonatkozó tudományos értékelések, elsősorban Martin György munkássága nyomán. A kalotaszegi hangszeres népzene gyűjtésében kiemelkedő Kallós Zoltán szerepe, aki a hetvenes évektől kibontakozó magyarországi és erdélyi táncmozgalomban tevékenykedő zenészek, táncosok figyelmét erre a tájra is fölhívta, akik szintén bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába.

Korábban több településen léteztek cigány zenészdinasztiák, amelyek nemcsak saját falujuk, hanem az egész vidék népzenei igényeit ellátták. Ilyen zenészközpont volt Bánffyhyunyad, Gyalu, Magyarlóna, Szucság, Méra, Bogártelke, Magyargyerővásárhely, Kispetri és Váralmás. Helyenként parasztprimások is megtanulták a repertoárt (Inaktelke, Türe). [...]

Kalotaszegen a hagyományos népelet számos táncalkalmat ismert. Ezek részben az emberélet fordulóíhoz, részben az év jeles napjaihoz kapcsolódtak. A magyarok férfitáncjai közül a legényes volt elterjedtebb, a verbunkot kevesebben ismerték, inkább zenéje terjedt el, amelyre ráhúzták a legényes figuráit. Helyenként a verbunkdallamokat lakodalmi indulóként alkalmazták. A kalotaszegi legényes az erdélyi régies gyors férfitáncok legfejlettebb, legvirtuózabb változata. Régen ezzel kezdődött a táncrend, egyenként járták, gyakran versengésszerűen, közben a lányok a háttérben összefogózva forogtak (sifiteltek), és táncszókat kiáltottak (csujogattak). A táncrend a kétlépéses csárdással folytatódott, amelyben váltakozó motívumokként előfordult fent hangsúlyos zárt forgás, félfordulós kopogós, a lány kar alatti forgatása, egymástól elváló kifordulás. Ettől főleg zenében és tempóban tér el a jóval gyorsabb szapora. Mindkettő esetében a férfi párját kiengedve figurázhat, vagyis járhat legényes motívumokat is. A legényes zenekíséréte erdélyi viszonylatban igen gazdag, több mint harminc dallamot tartalmaz.

A csárdás és a szapora dallamok száma ennél jóval magasabb, ami azal is magyarázható, hogy a régies magyar dallamanyagon kívül az új stílusú magyar népdalokat, sőt a XIX. századi városi eredetű csárdászene egyes darabjait is asszimilálta. A táncszüneteket kitöltő énekes-zenés mulatozás két fontos műfaja a teljesen kötetlen ritmusú keserves és a lassú ringású hajnali. A jeles napok anyagához tartoznak a névnapköszöntő és karácsonyi kántáló dallamok.

A kalotaszegi magyarok, románok és cigányok zenéje sok szempontból összefonódott, ugyanakkor sajátos jegyekkel is rendelkezik. A csárdást és szaporát mindhárom etnikum táncolja, legfeljebb utóbbit másnéven nevezi. Csak a románok járják a forgató lassú és gyors változatát (invártita rară și iute).

A vidéken zsidók is éltek, akik a helyi többségi magyarság zenéjének átvétele mellett helyenként sajátos dallamanyagot is megőriztek. A váralmási banda emlékezetében egy általánosan elterjedt, a zsidóság hagyományaihoz kapcsolódó tangó őrződött meg.

A lemezen rögzített zenekar egyik utolsó képviselője volt a régi kalotaszegi vonószenének. [...] („Új Pátia” 1.)

a hangzások és technikák, amelyeket elsősre egzotikusnak találtam, egyszercsak személyes kapcsolódást nyertek.

A hevület valódi erőt és lendületet adott: a mozgalom vonzereje abban rejlett, hogy a hagyomány ápolását nemcsak tudományos feladatként, hanem közösségi élményként, egyéni és kollektív felfedezésként élhettük meg, amely mély és tartós nyomot hagyott bennünk. Olyan energiát, amely sokakat arra sarkallt, hogy életüket ennek a küldetésnek szenteljék.

Azóta évtizedek teltek el. A világ sokat változott, és az a zenei miliő, amelyet az Utolsó Óra Program rögzített, mára a hagyományos közegében szinte teljesen eltűnt. Az adatközlők, akik személyesen adták át tudásukat, már nincsenek köztünk, és az új generáció számára a terepmunka élményei már alig elérhetőek. A zenét ugyan meg tudjuk mutatni, a dallamokat is el tudjuk játszani, de mindaz, amit ezek az emberek kisugároztak – az életmódjuk, a közösségeikben betöltött szerepük – átadhatatlan.

Az Utolsó Óra Program szimbolikus lezárulása után egy új kérdés merült fel: hogyan őrizhetjük meg és hasz-

musikalni revales

Új Pátria
Gyimesi népzene
Zerkula János keservesei

Folk Music from Transylvania's Ghimes Region
The Laments of János Zerkula

nosíthatjuk a kortárs kultúrában mindazt a tudást és zenei örökséget, amit a program rögzített? A kanonikus szövegekhez hasonlóan a rögzített anyag és a

változó valóság között mindig feszültség van. Ez a feszültség kizárólag értelmezéssel hidalható át. Másképp megfogalmazva: a hagyományos kultúra működése nemcsak a múlt megőrzéséről szól. A revival a jelenben zajlik, amely szimbolikus kapcsolatokat teremt a múlttal. Ezek a kapcsolatok nem természetesekek, hanem tudatos értelmezéssel születnek meg, ezért az interpretáció válik a kulturális koherencia és identitás megőrzésének kulcsává.

Ahhoz, hogy ez a hagyomány élő maradjon, olyan történeteket kell teremtenünk, amelyek nemcsak a múlttól, hanem rólunk is szólnak. Az új generációk számára ezek a történetek jelenthetik azt a kapcsolatot, amely alkotásra hívhatja őket. Az Utolsó Óra Program és a hozzá kapcsolódó tudományos és művészeti előképek egyedülálló örökséget hagytak ránk, de most az a feladatunk, hogy ne csak őrizzük, hanem új értelmet adjunk neki. A hagyományos kultúra értelmezést kívánó, élő folyamat, amely csak akkor maradhat fent a mindenkorai társadalmi tudatban, valódi identitás-forrásként, ha képesek vagyunk folyamatosan új tartalommal megtölteni. ■

őle, ne fel j'en

Új Pátria
Barkósági népzene Heves megyéből
Tarnalelesz

Original Village Music from Northern Heves County, Hungary

Kovács László

Ajánlás: Versendi Kovács József és zenekara, Ördöngösfüzes, Zerkula János keszröesei

A mikor ügyvezetőként a Fonó Budai Zeneháza kerületem, az egyik folyamatban lévő fő projekt az Utolsó Óra volt. Folyt a gyűjtés és megvolt már a szakmai stáb, Kelemen László, Árendás Péter, Agócs Gergely. És Lukács József, mint a Fonó tulajdonosa, aki felismerve, hogy ez valami egészen rendkívüli, mecénásként állt az ügy mögé. Mi, a Fonó stábjaként főleg a logisztikai feladatokkal foglalkoztunk, hiszen számtalan problémát kellett megoldani, mert az még nem egy GPS-es világ volt, még a térerő és a mobiltelefon sem ért el mindenkihez.

A Fonóban az Utolsó Óra ideje alatt állandó pezsgés volt, hiszen hétfőtől szerdáig, netán péntekig itt zajlott a napi gyűjtés, itt – ahol most a Fitos Dezső Társulat irodái és öltözői vannak – volt a szállás. Szerdánként voltak a táncházak, amik bemutatók is voltak egyben, azaz a heti zenekart mutatta be a stáb és következett a kis koncert, majd mulatság.

Ezek a szerda esték nagyon fontosok voltak, majd kultikusak lettek, hiszen így vagy úgy, de mindenkihez eljutott a híre, s ezért nagyon sok népzene és néptáncos jött el, hogy találkozhasson az ismert, kevésbé ismert, vagy a

még soha korábban nem hallott muzsikusokkal.

Sok olyan zenész és zenekar volt, ami ennek köszönhetően került fel a hazai táncmuzika térképre, az addig saját közigükben élő adatközlők előtt hirtelen megnyílt valamelyest a világ. Sok zenész vagy zenekar – például a szászcsávásiak, a palatkaikak – még felkapottabb lett. A „best of”-ból pedig olyan gálaműsorok készültek, amelyeket különböző helyszíneken is be lehetett mutatni.

Az Utolsó Órának csak az egyik látható eredménye, hogy létrejött a hatvannyolc CD-ből álló Új Pátria-sorozat, amiből a mai napig vásárolnak a Fonótól. Mindig akadnak olyanok, akik a saját munkájukhoz vagy tanulmányaikhoz kérik le a sorozatot, de minden évben akad jó néhány „civil” vásárló is a világ minden tájáról.

A világban járva sok zenei kiállításon megfordultunk, és láttuk, hogy más nemzetek még hasonlót sem tettek le az asztalra, nem tudok másik példát arra, hogy egy korszakos zenei gyűjtés megvalósult volna, és annak ilyen impozáns lenyomata lenne.

Az Utolsó Óra utóéletének az is fontos kérdése, hogy így, negyed század után mi marad ebből, hogyan él tovább

Új Pátria
Baranyai tamburazene
Versendi Kovács József és zenekara
Tambura Music from Hungary's Baranya Region

*Molnár András, Kerekes Jánosné Pál Róza, Réti János, Hideg Istvánné Lakatos Anna, Kisláposi András
(„Jövönk öröksége” 6/50) – fotó: Kása Béla*

az anyag. Jó esetben továbbadták a tudásukat a helyi zenekarok, és mások, fiatalok járnak már tovább a megkezdett

úton. De ebbe gyakran belekeveredik az elektronika is... És innentől fontos kérdés, hogy ezek a zenék képesek-e saját

közegükben tovább élni, vagy csak né tán ott, s meddig autentikus az, amivé alakulnak a helyi multságokban.

Juhász Zoltán: Ördöngösfüzesi népzene

Ördöngösfüzes a táncházmozgalom egyik legtöbbet látogatott faluja. Sokan szeretik táncait, zenéjét, és sokan részesültek már népének kiáradó vendégszeretetében is. A falu nevét már egy 1172-es dokumentum megemlíti. Lakói közt a történelem során már jó ideje sok a közeli Szamosújváron katonáskodó, kismemesi jogállású ember. Talán ezért olyan gazdag Füzes ma is katonanótákban. Lemezünk 3. és 12. számában hallhatunk szép példákat erre a hagyományra.

A falu legendája szerint valamikor a határban mocsár volt, és ennek öreg fűzfái éjjel világítottak. Rossz lelkek, ördögök tanyáztak ott, és csak a környékbeli papok együttes imája tudta elzavarni őket, amikor is kiűzték a gonoszt a füzesi pap megszállott cselédlányából. Füzes mesekincse természetesen nem merül ki ebben a legendában. Éppen válogatásunk egyik szereplője, Kisláposi András e mesekincs egyik legjelentősebb őrzője; az utóbbi években könyvben is megjelentek az általa mondott mesék.

Kisláposi Andrást e sorok írója 1981-ben ismerte meg, amikor is a faluban egy sötét novemberi délutánon csak úgy találomra elkezdett érdeklődni furulyázni tudó ember iránt. Nem kellett sokat kérdezősködni, mert az első ember elirányított hozzá. A kor politikai légköre egyáltalán nem kedvezett az olyasfajta látogatónak, aki csak úgy betop-

pan a sötét utcáról, azt mondja, hogy ő Magyarországról érkezett, és arra kéri a házigazdát, furulyázzon neki minél többet, de most rögtön. Kisláposiék mégis a legnagyobb szeretettel fogadtak, és a miliciáról talán meg is feledkezve dalolták, furulyálták át az estét, a lassacskán odagyűlő szomszédsággal együtt. Kisláposi András így mondja el furulyássá válásának történetét: „Szegény emberek voltunk, édesapám járt a gazdáknak kaszálni. A réten, ahol kaszált, egy pakulár elveszthetett egy furulyát, ott maradt, s a fű ránőtt. Mikor édesapám elment kaszálni, a furulya kijött a fűből, megkapta. Elhozta haza, s ideadta, mint gyermeknek, én meg fúttam. Lehettem olyan 10-11 éves.”. Az első furulya tehát Attila kardjával igencsak rokon módon került hozzá. A különbség csak annyi, hogy míg azt pásztorgyerek találta, addig ezt meg pásztorgyerek kapta: „Volt juhunk is, kimentem velük tavasszal a szőlőhegyre, s mind vittem a furulyát magammal. Egyszer megpróbáltam, hogy melyik hang mint szól. Hol vannak a vastagak, hol a vékonyak. Próbáltam egy nótát, hogy tanuljam meg. Megtanultam azt az egy nótát, aztán már jöttek a másikkak.”. (Az elsőként megtanult nótát szóló furulya előadásban hallhatjuk – 1/b.) Ez a furulyatanulás általános útja: a pásztorokódi fiúgyerek óriási késztetést érez arra, hogy a határban zenéljen, legyen az a határ Somogyban, a Palócföldön, az Alföldön vagy a Székelyföldön. Kisláposi András pedig pásztor lett, így a furulya örökös társául szegődött: „Apám beállott a

Nekem, aki benne is voltam, de mégis külső szemlélője lehettem az Utolsó Órának, elsősorban az élmények maradtak meg. Fontos találkozásként emlékezem például a szászcsávásiakra, mert igazi rácsodálkozás volt az a rock'n roll, ami a három hegedű, két brácsa egy bőgő felállásban benne volt. Páratlan élmény, s nem is véletlen, hogy eljutottak a világ távoli szegleteibe, Japánba és Amerikába is. Most már javarészt az akkori muzikusok unokái zenélnek, de a szászcsávásiak neve még mindig fontos hívó szó. Hirtelen még Kodoba Florin és fiai jutnak eszembe, hiszen náluk látszott nagyon tisztán, hogy a tudásátadásnak az apáról-fiúra hagyományozódása miként tud megvalósulni még ma is.

A múltkor Both Miklóssal beszélgettünk arról, hogy lehetne-e folytatása az Utolsó Órának, és ő – Salamon Somára hivatkozva – mondta, hogy lehetne még találni olyan helyeket és közösségeket, ahonnan, ha nem is zenekari repertoárokat, de a megszokott motívumokon túli, eddig fel nem térképezett, fel nem fedezett előadókat lehetne fényre hozni. Azt gondolom, „az utolsó nagy lehalászás” az Utolsó Órában megtörtént, és azt, ami igazán fontos - sikerült összeszedni.

Én a Délvidékről származom, és számomra is sok újdonságot és érdekességet tartogatott a délvidéki tam-

bura-hagyomány, illetve amit ebből az Utolsó Óra felmutatott. Szemtanúja lehettem, ahogy a Juhász zenekar, a Csálóka zenekar, a Fokos zenekar ezt a tambura-hagyományt és magát a hangszert is nagyon bátran használja. Legutóbb a Fokos zenekarra csodálkoztam rá, hogy mennyire markánsan, virtuóz és élő módon viszik tovább ezt a hangszert, a hangszer által nyújtott lehetőséget és dallamvilágot.

Azóta, hogy ezek a fontos felvételek elkészültek, történt egy óriási fordulat, és a zene átkerült a digitális tér-

be. Megérne egy komoly elemzést, hogy mely tájegységek zenéit hol hallgatják, és milyen messzire érnek el a nagyvilágban ezek a szálak. Aztán az is lehetne az elemzés szempontja, hogy melyek azok az anyagok, amelyek a legtöbbször jutottak el. Az Utolsó Óra virtuális térben történő „mozgásának” elemzése tanulságos visszajelzés lehetne, egy olyan globális lenyomat, hogy az adatközlők falvaitól, milyen, hány száz vagy ezer kilométeres utat járnak be. Azaz hódítanak még ezek a zenék vagy csak jelen vannak... ■

csordához, aztán mentünk a marhákkal, vittem ki a legelőre, ültem le egy árokba, aztán fűttam.”. A hangszert szinte mindig odakint használta, a legelőn. A falu csak odakint a földeken vagy a hazatérő pászortól hallhatta esténként a furulyaszót: „Furulyáltam estére: mikor mentem hazafelé, vettem elő. Apósom nagyon szerette a furulyát.”.

Nagyon hasonlóan beszél erről a lemezen hallható másik furulyás, Molnár András is. Ő a szomszédos Bálványosváralján él, de a gyűjtés körülményei úgy adták, hogy a fűzesiekkel több napot töltött együtt Budapesten. Ennek az együttlétnek néhány szép gyümölcsét nem volt szívünk leahagyni a lemezzről, annál is inkább, mert a két közeli falu dallamkincse és előadásmódja zeneileg is nagyon közel áll egymáshoz. Ezt bizonyítják a 3. és 12. számon hallható közös katonanóták.

A furulyát tehát a természetbe valóan tartja általában a pásztor is, a faluközösség is. Így van ez mindenhol, de különösen így van Erdély azon falvaiban, ahol teljes helyi cigánybanda szolgálja a mulatók igényeit. A fűzesi vonószeneméltán vívta ki hírét a világban. Erről meggyőződhet a hallgató a főbb táncfajták: a ritka és sűrű fogásolásból és verbunkból álló férfitáncsorozat, és a lassúból, csárdásból és „zsidótáncból”, vagyis gyors csárdásból álló páros táncrend példáit hallgatva.

A nóták, a táncok tudása, örökítése azonban nem a hivatásos zenészek dolga, hanem az egész faluközösségé. Ha már csak a banda vagy

a pásztor tudja azokat, akkor annak a kultúrának a napjai megszámláltattak. „A nótákat úgy tanultam, ahogy énekelték az öregebb legények s emberek” – mondja Kisláposi András. Csak a hangszeres táncdallamokat – a verbunkot, a ritka és sűrű fogásolást, néhány „zsidótánc”-dallamot – leste el a bandától. Az újívei és farsangi alakoskodók kecskéjének táncoltatására szolgáló hangszeres dallamot pedig bizonyára egy másik furulyástól tanulta (10. szám hangszeres dallama). A kultúra fenntartása tehát sohasem a specialisták dolga, hanem a közösségé, a közösségen belül viszont mindig vannak különös tehetségű, különös tudású emberek.

Ilyenek a lemeziünkön szereplő énekes asszonyok, Pál Róza és Hideg Anna, és főleg táncstudásával ilyen Réti János is. Az ő tudásuk messze a falu átlaga fölé magasodik. A lányokat kicsi koruktól hajtotta a különös fogékonyság a nagyanyák, szomszédasszonyok dalolásának hallgatására, a dalok tudatos összegyűjtésére, megtanulására. A fiúk kicsi koruktól gyakorolják a fogásolás figuráit az istállóban, a furulyadallamok cifráit az árokparton.

Ők a közösség tudásának igazi őrői, felfrissítői, és kivételes ének- és táncstudásuk is őket jelöli ki arra, hogy mindenkit újra és újra meggyőzzenek e kultúra szépségéről, értékéről. Remélhetőleg a mi válogatásunk meggyőzi a hallgatót ugyanerről – a magyar népzenei hagyomány páratlan gazdagságáról. ■

Kedvencem László

Ajánlás: Laka „Kicsi” Aladár, Máramaros, Gyergyódomok

Én Erdélyből származom, és a '90-es években aktívan hazajártam, nem szakadtam el az erdélyiektől. Annál is inkább, mert édesanyámék ott éltek. Visszajártam gyűjteni, megmaradt Kallós Zoli bácsival is a jó kapcsolatom. Az Ökrös zenekarral szintén voltunk turnézni, például Máramarosban, meg persze egyéb táncházakban is itt-ott. Közben az tűnt föl nekem, hogy az adatközlők mind öregebbek és öregebbek, és egyre kevesebben vannak. Ezért fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy egy utolsó, nagy erőfeszítést kellene tennünk azért, hogy minél több anyag megmaradjon. Akkor már lehetett látni, hogy a következő generációk nem úgy tudják a muzsikát, mint a régiek, nem azt tudják, szűkült a repertoár is. Az volt a koncepcióm egyik fontos eleme, hogy lehetőleg olyan embereket szólítsunk meg, akik még a második világháború előtt születtek, mert az azt követő idők politikai viharai szétverték az addigi falusi társadalmat, amire még rátett egy lapáttal a rádió elterjedése és több más tényező. Tisztán látszott, hogy a hagyományos, falusi kultúra sorvad és halódik.

Ezen gondolkozva beszélgettem a sógorommal, Tötszegi András „Cu-

cus”-sal, aki sok esetben volt gyűjtőtársam. Az fogalmazódott meg, hogy el-
lentétben az addigi helyszíni gyűjtésekkel – ahol bejön a szomszédasszony to-
jásért, el kell látni az állatokat, és sok
más zavaró tényező lehet –, az volna a
jó, ha nem a helyszínen gyűjtenénk a ze-
nekarokat, hanem úgy, hogy felvisszük
őket Budapestre, s ott teremjük meg a
körülményeket. Ezt a koncepciót leír-
tam nagyjából egy oldalban, Utolsó Óra
cím alatt.

Azok, akiknek első körben meg-
mutattam, a címet irreálisnak tartották,
a gondolatot pedig túlzottan nagyra-
törőnek ahhoz, hogy meg lehessen finan-
szírozni. Tárgyaltam a Néprajzi Múze-
umban, a Zenetudományi Intézetben,
és mindenhol elnéző mosolyokat kap-
tam, mert azt gondolták, hogy ezt nem
lehet megcsinálni, és ebből úgysem lesz
semmi. Persze, mindenki megígérte,
hogy szakmailag majd támogat. Úgy
tűnt, hogy el is hal a dolog, de én nem
adtam fel, s tovább kerestem, hogyan le-
hetne ezt megvalósítani.

Ez az az időszak, amikor megalakult a Fonó Budai Zeneház, és kapcsolatba kerültem Lukács Józseffel, a Fonó tulajdonosával, és neki nagyon megtetszett az ötlet. Azt mondta: vágjunk bele!

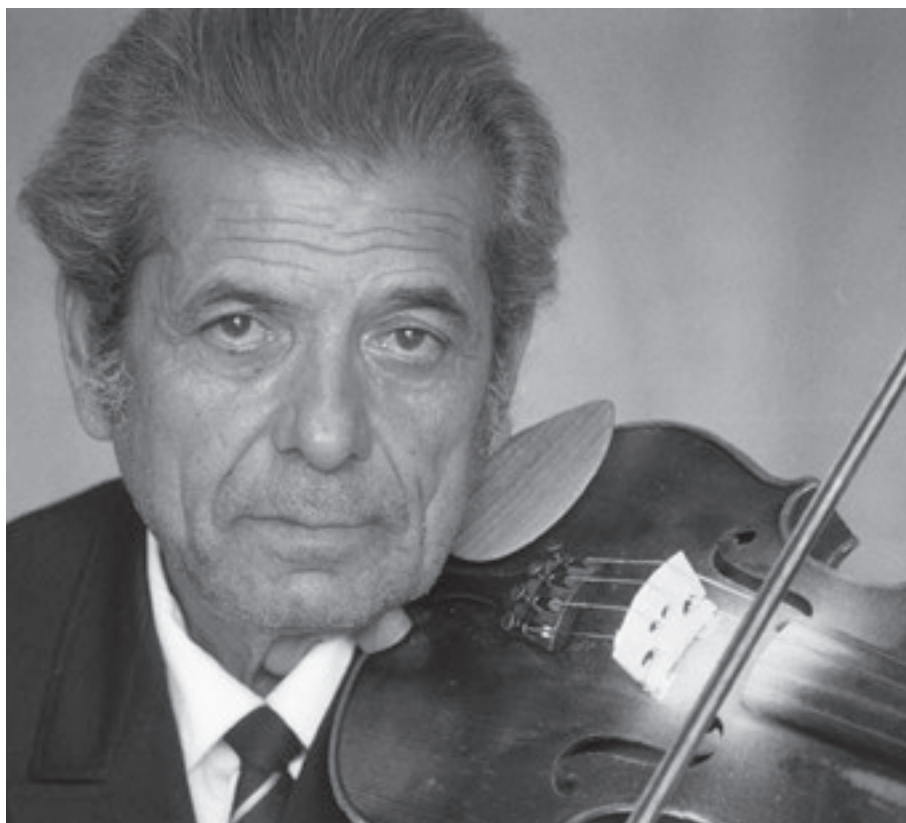

Új Pátria
Máramarosi,
avasi és Kővár vidéki népzene

Folk Music from Maramureș,
Oaş and Chioar

El is kezdődött a körülmények kialakítása, stúdiót épített a Fonó, és száláshelyeket zuhanyzóval a stúdió alatti szinten. Lukácsék kitalálták a technikai hátteret, aminek az volt a lényege, hogy folyamatosan lehessen gyűjteni és digitálisan rögzíteni, s közben még egy biztonsági mentés is készüljön DAT-magnóval. A videózásra már nem igazán jutott fedezet, és amúgy is hatalmas adatt mennyiség lett volna az akkori technológiai színvonalon, így egy kölcsönkamerával rögzítettünk képanyagot. De ebbe a Hi8-kamerába is csak hébe-hóba tudtunk kazettát venni, amikor futotta rá.

Közben persze elkezdtem pályázni és lobbizni, és ezzel párhuzamosan megindult a gyűjtés is. Eleinte még a Fonó hangmérnökével, Szalay Lászlóval dolgoztunk, de ahogy a munka kezdett üzemszerűvé válni, úgy alakult a stáb is. Tötszegi András „Cucus” volt az erdélyi intézőnk, ő fogta össze a zenekarokkal kapcsolatos összes ottani tevékenységet. Ha kellett, útleveleket csináltatott, de volt olyan ember, akinek a keresztlevele sem volt, s így gyakorlati szempontból addig nem is létezett Romániában. Zágor „Pici” Aladárnak például azért nem volt semmilyen papírja sem, mert el kellett menekülnie Bánffyhunadról,

Zágor „Pici” Aladár („Új Pátria” 1.) – fotó: Kása Béla

ugyanis a helyi rendőr felgyűjtotta a házat, mert a tőle kölcsönkapott hegedűt Aladár eladta. Sok ilyen történet volt.

A „Cucus” által szervezett zenészeket a Fonó buszával szállítottuk oda-vissza. Akkoriban még ellenőrzött

határ volt, és a gyanakvó és rosszindulatú vámosságok miatt jobb volt, ha a muzsikások nem hoztak otthonról hangszert. A saját hangszereinket adtuk oda, hogy elkerüljük a cirkuszoslást a határon. Például az én hegedűm játszottá végig az

Kelemen László:

Gyergyódomuk – Almásmező

Ha elérkezett az idegen turista Erdélynek abba az eldugott sarkába, Gyergyóba (körülbelül olyan távolságra van Budapeستől, mint München), látnivalónak általában a híresen szép Gyilkos-tavat és a Békás-szorost keresi, aztán a szoros Moldova felé eső, túlsó végéről visszafordul. A szoros mentén többnyire régi román viseletbe öltözött emberek tűnnek fel: románok, akik a Békás-patak és déli mellékzei mentén élnek, és a szorosban árulják portékáikat. E lemez adatközlői is közülük valók. Lakóhelyük az út mentén fekvő nagy falvakban (Almásmező, Gyergyóbékás), illetve a Békás-patak mentén húzódó kisebb helységekből van. Gyergyódomuk egy mellékvölgyben húzódik hosszan felfelé, hogy aztán a hosszú-havasai résznél Gyimessel találkozzon.

Még a történelmi Magyarország területén járunk, amely a második bécsi döntés (1940) után egy rövid időre ismét Magyarországhoz tartozott, ekkor a Domukot Domokosra magyarították. Az itt zárt közösségben élő románok régen görögkatolikusok voltak, a vallás betiltása után, pap és egyház nélkül maradván tértek át tömegesen a keleti (ortodox) rítusra. Manapság már könnyebb az út Moldova felé, mint Gyergyóba, az itt lakók mégis erdélyinek („ardelean”) tartják magukat, vásárra, orvoshoz Gyergyóba mennek, gyerekeik a hágón át gyergyói középiskolába járnak. Hagyományos foglalkozásaik az állattartás és az erdőlés. Sokan ingáznak még ma is a békási cementgyárba vagy

Gyergyószentmiklósról, a szocializmus leromlott fellegetáráiba dolgozni. Ujabbán a falusi turizmus is megélhetési forrást jelent.

A faluközösség itt még mindig nem lazult fel annyira, mint a Gyergyói-medence székelly községeiben. Itt még őrzik hagyományait: nemcsak halottaikat temetik közösen, hanem a fiatalság is megüli hagyományos ünnepeit, amelyek még az igazi falusi bál („hora satului – a falu tánca”) keretében történnek. Ottjártunkkor a zuhogó nyári eső és a borús idő sem tudta megakadályozni a falu egyik központjában az erre az alkalomra deszkából ácsolt emelvényen rendezett szabadtéri bált, mely jelképszerűen a szocreál művelődési ház előtti téren zajlott. Ebben a mulatságban az elmúlt századot csak az elektromos hangosítás képviselte és az emberek jókedve még a Napot is előcsalogatta a felhők mögöl. Legfőbb táncaikat, a polca-sârba-învártita rendet járták megunhatatlanul, hol párban, hol körben, hol csak fiúk, hol vegyesen. Látván, hogy idegenek vagyunk, odakísérték a zenészekhez, percek alatt terített asztalnál találtuk magunkat, és az étel-ital után a hangszerek is előkerültek.

A szokványos hegedű mellé hoztak egy igen érdekes hangszert, a gyimesi gardonnak egy közeli rokonát, melyet ugyanúgy kezeltek (ütöttek és csípték), mint a gyimesiek, és amelyet „dobá”-nak (dob) vagy „scroafá”-nak (koca) neveztek. A gyimesi csángóknál jól ismert, de még nyomokban Gyergyóban is fellelhető hangszeregyüttes aztán az erdélyi és moldvai táncdallamok olyan varázslatos elegyét produkálta, hogy alig tudtunk eljönni. Ne gondoljon itt senki a csárdásra, annál inkább a csárdás előtti zenére, mely nagyon sok utalást őriz még a hegedű előtti korszakból (a válogatás 5. és 11. sávjában is erre mu-

Utolsó Óra erdélyi felvételeit, a Fonóba akkor vettünk cimbalmot és bőgőt, amik a mai napig is ott szolgálnak. Volt egy Marika néni, a Fonó takarítónője, aki a zenészek vendéglátója is volt, és törődött azzal, hogy legyen reggeli, ebéd, és vacsora kerüljön az asztalra. A zenészek vasárnapokon érkeztek a Fonóba, és hétfőn reggel már kezdődött is a gyűjtés, ki se kellett tenniük a lábukat a Fonóból. Így lehetőség volt arra, hogy napi nyolc-tíz órán keresztül lehessen gyűjteni.

Ilyenformán ez egy olyan kiterjedt gyűjtés lett, amelyre más körülmények között nem kerülhetett volna sor. Persze, ehhez komoly előkészületekre és felkészülésre volt szükség, mások mellett Vavrincez András, Virágyölgyi Márta, Árendás Péter voltak azok, akik a korábbi ismert gyűjtésekből kérdezőlapokat készítettek. A program azzal kezdődött, hogy én elmondtam a muzikusoknak, hogy miért fontos az a munka, amit végzünk. Azt hiszem, a többség meg is értette az ilyen tudásátadás lényegét, és ezzel elnyertük a közreműködésüket, és tényleg nagyon akartak.

Hétfőn általában hagytuk őket szabadon muzsikálni, mert sokan már kijöttek a gyakorlatból, és hozzá kellett szokniuk az idegen hangszerekhez is. Közben azért már kérdegettük őket, például a tájegységük táncairól is. A második napon már célzottan kérdeztük őket, így aztán sor került egyebek

Toader Moga zenekara („Új Pátria” 11.) – fotó: Kása Béla

mellett a jeles napok dallamaira, a különböző nemzetiségeknek játszott muzsikákra. Felvettük az alkalomhoz kötött előadási darabokat is, például a pakulár nótákat. A gyűjtést pénteken délután fejeztük be, és hazavitte őket a kisbusz, volt olyan, hogy Pénzes Géza vagy Koncz Gergely vezetett. Koncz Gergely polgári szolgálatosként lett a csapat

tagja, ő vezette számítógépen a jegyzőkönyveket is.

A gyűjtési hétnek fontos eleme volt a szerdai „nyílt nap”, ami azt jelentette, hogy délelőtt az addig gyűjtött anyag javát – ha sikerült megszervezni – felvette a Duna Televízió stábjába Könczei Árpád vagy Sztanó Hédi vezetésével. Én összefoglaltam röviden, hogy eddig mi-

tat a hegedűk elhangolása). A kettős („de doi” vagy polka) vagy a „de bota” (legényes) is régi stílusú táncok, amelyek zeneileg is Erdélyhez kötődnek, mint ahogy középkori erdélyi eredetű mind a két, halottbúcsúztatáshoz kapcsolódó énekük is (13. sáv). Természetesen érezhető náluk a közeli Moldova hatása is, mely a sokfajta változatos nevű lánc-táncban vagy énekeik egy részében is kifejezésre jut, sőt az újabb kori, médiából felszedett román dallamok is beépültek tánczenéjükbe. Hegedülésük erőteljes, többnyire alapfekvésben játszanak, a dór hangsorban mozgó gyakori figurációk néhol az ír hangszeres zene állandóan mozgó zenei folyamára emlékeztetnek. Kísérő hangszerüket, a „dobá”-t általában g-re vagy d-re hangolják, formája a klasszikus csellóéhoz és a gyergyói gardonéhoz hasonlít, kitűnő falusi asztalosmunka. A hangszer testén kopogó ritmusok a gyimesi zenével ellentétben nem a tánchoz (ropogtatás), hanem ez alkalommal a zene szövetéhez kötődnek. A két hagyományos hangszer mellett újabban a nagyobb létszámú falusi bálokban már feltűnik a tangóharmonika és a szaxofon is. Mivel az állattartás általános a vidéken, a pásztorkodáshoz is köthető hangszerek, a furulya, a kaval vagy a „bucium” (havasi kürt) is megtalálhatók. A havasi kürt kifejezetten jelzésre használatos, szerepe akkor is az, mikor a templom tornyából fújják (a húsvéti feltámadást jelzi így). A kavalon előadott pakulárnóta („Mikor a pásztor elvesz-

tette a juhait...”) gyors része dudautánzásként szólal meg a hegedűkön. A pásztorsághoz köthető énekek, balladák még mindig elterjedtek a vidéken, pásztorhoz kötődik a Gyilkos-tó eredetmondája is. A tó 1837-ben jött létre, amikor a nagy esőzések hatására lezúdult törmelék elzárta több patak útját. A legendás változat szerint a Cohárdon egy Mihai nevű csobán legeltetett, akinek nagyon a szívéhez nőtt a báránycájja, szinte az volt a társa. A bárány segítette a nyáj összetartásában, behajtásában. Aztán a pásztor megunt az agglégényéletet, lement a faluba, hozott magának feleséget, aki felköltözött hozzá a Cohárdra. Azonban a báránycájja nem fogadta el az újonnan jöttet, nagy vihart támasztott, amitől a hegy oldala lecsúszott a völgybe. A hegy eltorlaszolta a patak útját, így keletkezett a tó. A báránycájja ott pusztult maga is, a nyájjal együtt. Az elhalt fatörzsek ma is kilátszanak a vízből. A pásztor és a felesége elmenekültek, és mikor visszatértek, a meghasadt sziklafalban nagy kincset találtak, beköltöztek a faluba és leszármazottaik, a kincsnek köszönhetően, ma is gazdagok. Azoknak, akik elvetődnek erre a vadregényes tájra, ajánlom: ne álljanak meg a szoros végénél, folytassák a kincskeresést. Ha kincsrre nem is, de egy vendégszerető, még a természetben, természetből élő közösségre találnak, akik értékeikből mutatoba, e kiadványon keresztül, nekünk is küldtek. („Új Pátria” 11.) ■

lyen értékeket találtunk, és ők rögzítettek egy nagyjából félórás anyagot jó minőségben. Szerda délután volt a táncgyűjtés, ilyenkor Zsuráfszky Zoltán és a tanítványai jöttek gyűjteni, majd este volt egy koncert, végül táncház zárta a napot. Azóta is szerdánként van a Fonóban a táncház.

Én aktívan az erdélyi gyűjtést végeztem, de bevontam ebbe a munkába Pávai Istvánt is, hiszen ő ugyanolyan jól tud románul, mint én, és gyűjtött még Árendás Péter mellett Juhász Zoltán is, aki a furulyás gyűjtéseknél volt fontos szereplő. Arra törekedtünk, hogy olyan együttesekkel, olyan felvételeket készítsünk, ahonnan korábban még nem volt felvétel. Hiszen például korábról rengeteg vonós zene volt felgyűjtve, de furulyazene csak alig-alig, elvéve... Így a palatkaikat nyilván nem hoztuk el, viszont a Palatkáról elszármazott zenészek közül többet is, például Radák János magyarszováti primást, vagy a báreákat. Igyekezünk nagyjából azt a területet lefedni Erdélyből, ahol volt még magyarság, másrészt releváns volt még a zenei kultúra. Közben persze voltak érdekes kitekintések is az erdélyi zenére, hiszen nem csak magyar zenét gyűjtöttünk, mert meggyőződésem, hogy az erdélyi hangszeres népzene egyetlen egységes nyelv, aminek sok helyen nincsen nagyon elkülönülő nemzetiségi meghatározottsága. Éppen ezért nem csak magyar, román és cigány népzene gyűjtöt-

UTOLSÓ ÓRA STÁBLISTA

A PROGRAM ELŐKÉSZÍTÉSE, TECHNIKAI LEBONYOLÍTÁSA:
 ASZTALOS TAMÁS, BOROSNÉ TÓTH IRÉN, HORVÁTH LÁSZLÓ, KELEMEN LÁSZLÓ,
 LÁSZLÓ SÁNDOR, LUKÁCS JÓZSEF, MEZEI PÉTER, SZALAI LÁSZLÓ, ZETTWITZ ILONA,
 ZSIDEI JÁNOS ÉS KOCSI BÉLÁNÉ MARIKA NÉNI

ERDÉLY
 ÁRENDÁS PÉTER, JUHÁSZ ZOLTÁN, KÁSA BÉLA, KONCZ GERGELY, NÉMETH ISTVÁN,
 PÁVAI ISTVÁN, PÉNZES GÉZA, SZALÓKI ÁGNES, TÚRÓS LEVENTE,
 VAURINECZ ANDRÁS, VIRÁGVÖLGYI MÁRTA, ZSURÁFSZKY ZOLTÁN
ERDÉLYI ELŐKÉSZÍTÉS: KALLÓS ZOLTÁN, TÖTSZEGI ANDRÁS
PROGRAMVEZETŐ: KELEMEN LÁSZLÓ

FELVIDÉK
 ÁRENDÁS PÉTER, ERDEI ATTILA, KÁSA BÉLA, KONCZ GERGELY, NÉMETH ISTVÁN,
 PÉNZES GÉZA, VAURINECZ ANDRÁS, ZSURÁFSZKY ZOLTÁN
FELVIDÉKI ELŐKÉSZÍTÉS: FARKAS JÓZSEF
PROGRAMVEZETŐ: AGÓCS GERGELY

MAGYARORSZÁG – KÁRPÁTALJA – PARTIUM – VAJDASÁG
 AVAR PANNA, ÁRENDÁS PÉTER, BLASKÓ CSABA, BODOR ANIKÓ (VAJDASÁG),
 JUHÁSZ ZOLTÁN, KONCZ GERGELY, KELEMEN LÁSZLÓ, KOVALCSIK KATALIN,
 NÉMETH ISTVÁN, PÁL LAJOS (KÁRPÁTALJA), PÉNZES GÉZA,
 VAURINECZ ANDRÁS, VÉGH ANDOR
PROGRAMVEZETŐK: ÁRENDÁS PÉTER, NÉMETH ISTVÁN, VAURINECZ ANDRÁS

tünk, hanem például szlovákot is. Kevesen tudják, hogy Partiumban vannak olyan falvak, amelyekben tót nemzeti-ségűek élnek. És éppen így gyűjtöttünk például elég sok szász hangszeres népzene is, vagy zsidót.

Igyekezünk minden részletre kiterjedő gyűjtést végezni, és így jöhetett létre ez a mennyiségileg is hatalmas anyag, amiről azóta bebizonyosodott, hogy tényleg az utolsó órában gyűjtöttük, hiszen az azóta eltelt időben drá-

maian megcsappant a hadra fogható zenekarok száma, s még ennél is kevesebben maradtak olyanok, akiket érdemes is rögzíteni.

Az Utolsó Óra hatása, úgy érzem, Erdélyben még nagyon kevésbé érezhető. Viszont a mai Magyarország területén komoly hatása volt. A szerda esti koncertekre rendszeresen eljöttek a zenészkollégák, mások mellett például Halmos Béla, és sokan fel is vették a koncerteket, mert érezték-értették,

Kelemen László: A kétarcú Máramaros

A történelmi Máramaros ma két ország területén fekszik, a nagyobbik rész az ukrainai Kárpátalja, a kisebbik rész Románia északi megyéje (Maramureş). A Partium részét képező romániai rész hegyes, erdős terület, kevés síksággal a bővízű folyók mentén. Erdélytől délen a Gutin-hegység választja el, csak nyugati részén nyitott a Tisza-völgyén keresztül a síkság, Szatmárnémeti (Satu Mare) felé. Románok már a XIII. századtól lakják: IV. László király a tatárok ellen segítségére siető románokat telepíti a királyi birtokra, olyan kiváltságokkal és funkcióban, mint a székelyeket, hogy szabad emberként védjék az ország határának ezt a részét. A zivataros évszázadok folyamán sokan kaptak magyar nemességet is, találkoztam olyan románnal, aki a szobája falán büszkén mutogatta (magyar) királyi kutyabőrét. A kevés számú magyar főként a régi „koronavárosokban” él (Sziget, Hosszúmező). Hajdanában jelentős számú rutén, zsidó és német kisebbség is lakta, amelyek a történelmi változások következtében kivestek, elvándoroltak vagy beolvadtak.

A látogató, főként, ha délről, Nagybánya felől, a Gutinon keresztül érkezik Máramarosba, úgy érezheti, hogy időutazásba csöppent. Itt található Kelet-Közép-Európa legrégebbi épen maradt fatemplomai

(például a jódi a XIII. századból). Szépen megmaradt faházak, faragott fakapuk szegélyezik az utat, a kapuban guzsallyal szorgosan fonó, bocskoros asszonyokkal. Máramarost nem sikerült „kollektivizálni”, téveszesíteni, az emberek ma is jórészt ugyanazokat a hagyományos foglalkozásokat űzik. Jelentős az állattartás és a háziipar, Erdély és Magyarország is jól ismeri már a Máramarosban szőtt gyapjútakarókat, csergéket. Ipari foglalkozást leginkább a Nagybányára ingázáson kívül a bányászat és a fakitermelés jelent, a környező, erdőkkel borított hegyek ugyanis gazdagok ásványkincsekben. Ma is gyakran látni szerte Erdélyben jellegzetes máramarosi viseletbe öltözött vendégmunkásokat, akik a kubikolástól az erdőgallyazásig mindenféle nehéz fizikai munkát elvállalnak.

A máramarosi román zenét vizsgálva motívumismétlő, egyszerű harmóniával, „zongorán” (a speciális hangolású gitárt hívják így) kísért zenét hallhatunk; szinte a zenei középkor tárul elénk. A régi, motívumismétlő dallamok nagy részén még hallható, hogy dudáról tették át őket hegedűre. Bartók emlékezetes gyűjtése óta a „zongora” kiegészült néhány húrral (ma már több dūr akkordot fognak mixturálisan a dallamok alá), és megjelent a cintányéros dob. Ennek a zenének párját csak a bihari románoknál vagy a hegyi goráloknál (Szlovákia) találjuk. Mellette ott van azonban egy másik arc, amelyet a máramaro-

Marcel Covaci („Új Pátria” 7.) – fotó: Kása Béla

hogy van mit tanulni ezektől az emberektől. Sok olyan volt az akkor gyűjtött zenék között, ami aztán belekerült a magyarországi zenekarok repertoárjába, például a Muzsikás a mai napig is játszik gyergyódamuki zenét, ahogy a budatelkiek zenéje is elég gyakran feltűnik a magyarországi zenekarok repertoárjában. Balog László erdősombattelki prímás, vagy a korábban már említett Laka „Kicsi” Aladár muzsikáját is sokan játszószák ma már.

Annyira az utolsó órában voltunk, hogy ilyesmit ma már nem lehetne öszszehozni, s ki kell mondanunk, hogy ennek a történetnek vége van. Negyed század távlatából azt látom, hogy mára

elenyészően kevés az olyan zenekar Erdélyben, de akár Romániában is, amit érdemes gyűjteni, pláne ekkora alapos-sággal. Megváltozott a világ, a falusi zenészek tudása átalakult a tömegmé-dia hatására, s ebből a szempontból az sem jó, hogy Romániában öt folktvé csatorna nyomja éjjel-nappal az összevisszazene-t. Az internet is sokat ártott ennek a zenének. A baj másik oldala, hogy megszűnt a zenekarok megélhetési lehetősé-ge. Ma már az erdélyi lakodalmak túlnyomó többségében felvételtől megy a zene, vagy valami „malacbanda” játszik. Malacbanda alatt mi a vegyes szalonze-nekart értjük, akik elsősorban „szolgál-tatók”.

siak magyarnak mondanak, s amelyet a román hivatalos zenét keresők nem fedeztek fel, vagy egyszerűen nem akartak észrevenni – és amely talán a XVIII. századi betelepítésekkel jutott el ide. Ez pedig a cigányok által megőrzött, a belső erdélyivel rokonítható zene, melyet nem tánc alá, hanem mulatáshoz („de masa” – asztali nóta) vagy különféle szokások kapcsán használnak (pl. a menyasszony öltöztetésekor). Em-lítést érdemel az utcai „marsoknak” egy, a Rákóczi-indulóval rokonítható dallama, mellyel egy időben a legények egy másik éneket énekel-nek, érdekes zenei szimbiózist hozva létre (12. track).

Már Bartók Béla megállapította a máramarosi régi és új stílusról, va-lamint a „déli dialektus”-ról, hogy „mintha három teljesen idegen, egymással még csak nem is szomszédos nép dallamanyagával volna dolgunk”. Ez Jód esetében is így van, és érthető, hiszen az ottani ze-nészek hagyományosan nemcsak saját falujukban muzsikálnak, ha-nem az avasi–ugocsai mellett rendszeresen átjárnak a hegyen a dé-li, láposi (Lăpus), Kővár-vidéki (Chioar) részekre is, ahol a Belső-Er-délyben szokásos hegedű-brácsa-bőgő felállásban játszottak. A lemez-re egy-egy példa erejéig ezekből a táncokból is válogattunk, sőt ritka-sággként felkerült egy hosszúmezei csárdás is, a verbunkos zene otta-ni lenyomataként.

A hagyományos, máramarosi táncok a „feciorescu”, „bătrînescu”, „învârțita”, vagy a mulatásra használt „de băut” („az iváshoz”, amelyre nem táncolnak, „de zenéjének karaktere olyan, hogy feltétle-nül a táncok közé kellett sorolnom” – állapítja meg Bartók). Játszanak még karakterdarabokat is, mint a „Pintea balladája” (XIX. századi hí-res máramarosi betyár volt) vagy a „kurva învârțitája” (meglehető-sen sikamlós történet a kikapós asszonyról). A táncok, „ami zenei lé-nyegüket illeti, teljesen egyformák, úgy hogy (...) megkülönböztetést koreográfiai alapon nem lehet tenni” (Bartók).

A cigány anyag viszont az erdélyi szerkezetet követi, az ottanival ro-kon táncokkal és táncdallamokkal. A két stílus közti különbséget leg-élesebben a gitár („zongora”) használata mutatja: míg a hagyomá-nyos máramarosi zenében csak néhány dúr akkordot játszik, a cigá-nyok zenéjében már a funkcionális harmóniák fejlett formáját mu-tatja.

A hagyományos világ azonban, amit még Bartók is megismerhetett és gyűjthetett, letűnően van. A nekünk játszó Barani Vasile dédap-ja muzsikált 1913-ban Bartók Bélának a máramarosi gyűjtéskor. De Vasile fia már szintetizátoron, elektromos orgonán játszik, és nem na-gyan érdeklí, hogy szépapja mit játszott 1913-ban Bartóknak. ■

Az Utolsó Óra erdélyi felvételein teljes valómmal jelen voltam, a negyvenhat zenekarból harminckilencet én is gyűjtöttem, és a felvidéki a folytatás-ban is részt vettem, ott már elsősorban a menedzsmentet vittem. Hihetetlenül sok pályázat és lobbizás kellett ahhoz, hogy létrejöhessen az Utolsó Óra. Ebben az időszakban az összes kulturális miniszter támogatta a programot, és volt olyan, akihez még el se mentem és már jelezte, hogy támogatja az Utolsó Órát.

Az Utolsó Óra történetéhez tartozik az is, hogy a nagy lobbizás közepette eljutottam Rockenbauer Zoltánhoz is, aki akkor még államtitkár volt, de tudtam róla, hogy néprajzusként érdeklődik a téma iránt. Őt is kértem, hogy támogassa a programot, és ennek kapcsán beszélgettünk úgy általában a mozgalom helyzetéről. Ekkor említettem meg a Hagyományok Háza elképzelést, amit Sebő Ferenc neve fémjelzett, de többen is ott voltunk körülötte és dolgoztunk vele a koncepción. Még nem tudtam, hogy Rockenbauer Zoltán rövidesen miniszter lesz. Három nappal később a rádió Déli krónikájában bejelentették, hogy Rockenbauer Zoltánt kinevezték kulturális miniszternek. És ő ott, abban a rádióadásban elmondta, hogy a konkrét és belátható terveket favorizálja, s ezért három területet szeretne segíteni. A háromban ott volt a Hagyományok Háza is! Így függ össze az Utolsó Óra Program és a Hagyományok Házának megszületése. ■

Cilika Gyula („Új Pátria” 1.) – fotó: Kása Béla

Korpos József, Oláh József, Bartalis Ferenc, Csibi András, Bartalis Jutka, Ambrus Árpád („Jövönk öröksége” 10/50) – fotó: Kása Béla

Pápai István

Ajánlás: Balázstelke, Héderfája – Gógánváralja, Görényoroszfalu

Az 1990-es években a Néprajzi Múzeumban és a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében dolgoztam, '94-ben hívtak át Erdélyből. Ebben az időben is sokat foglalkoztam népzene gyűjtéssel, és akkor már legalább két évtizednyi terepkutatás volt mögöttem. Az volt a gyűjtési filozófiám, hogy olyan helyekre megyek, ahol mások még nem nagyon jártak. Elsősorban a népi tánczenét kutattam, ezért hangszeres zenészeket, zenekarokat kerestem fel. Tőlük kaptam információt, hogy még hol találhatóak a gyűjtők által nem ismert zeneszerek.

1997 tavaszán keresett meg Kelemen László azzal a tervével, hogy Erdélyből zenekarokat hoznának át a Főnó Budai Zeneházba, ahol egy-egy zenekarral egy egész héten át készülnének népzenei felvételek. Ismerve a korábbi tevékenységemet felkért arra, hogy vegyek részt ebben a gyűjtőmunkában. Tudta, hogy jól beszélek románul, ami azért volt fontos, mert többek között csak románul vagy románul jobban tudó zenészekről is akartunk gyűjteni. Első hallásra szkeptikus voltam a projekt hatalmas forrásigénye miatt, hiszen jól ismertem az akkori pályázati lehetősé-

geket. A Néprajzi Múzeumban akkoriban nagy nehézségek árán tudtam csak pénzt szerezni Bartók, Kodály és követőik eredetileg fonográffal gyűjtött felvételeinek digitalizálására. Azt mondtam neki, hogy szóljon, ha megvan rá az anyagi forrás.

Még abban az évben, szeptemberben felhívott, és azt kérdezte, tudok-e jönni, mert indul a projekt. Természetesen vállaltam, s bár az egyéb elfoglaltságaim miatt nem tudtam minden alkalommal ott lenni, de 46 zenekar kikérdezésben részt vettem, így közel kétezzer zenei felvétellel és számos interjúval járulhattam hozzá a projekt eredményéhez. Ez ugyanakkor jóval nagyobb dalmatszámot jelent, mert egy-egy felvétel gyakran tartalmazott teljes táncrendeket benne tizenvalahány dallammal.

Az Utolsó Óra azért volt igazán jelentős, mert egy-egy zenekarral öt napot át lehetett foglalkozni, s ezalatt rengeteg zenei adatot és a hagyománnyal kapcsolatos tudnivalót lehetett összegyűjteni, olyan körülmények között, amik a terepen soha nem adódhattak. A zenekarokkal szinte mindig jöttek táncosok és énekesek is, akiknek a tudását szintén rögzítettük. Szerdánként Zsuráfszky Zoltánék táncot gyűjtöttek,

mbán - hü nevéted
-bán
me
reles
det

Új Pátria
Vízmelléki népzene
Balázstelke

Original Village Music from Transylvania's Târnava Region

Veres András és felesége, Fogarasi Katalin, Vincéné Ráduly Irma és Veres János, a szászcsávási Jámbor István zenekarával („Jövők öröksége” 22/50) – fotó: Kása Béla

de én magam keddenként, ha lehetőség volt rá, végeztem egy előzetes táncgyűjtést. Már csak azért is, hogy segítsem és előkészítsem Zsuráék szerdai munkáját. Videófelvételeket is készítettünk, amik viszont nem fértek bele a Fonó által biztosított költségvetésbe. A nyers videó-kazetták egy részét a Zenetudományi Intézetből Németh István hozta, a többit Kelemen Lacival ketten szereztük be saját zsebből, és a kamerát is magunk kezeltük. Emiatt a videófelvételek nem fedik le a hangfelvételek mennyiségét, válogatnunk kellett.

Maga a gyűjtés a Fonó stúdiójában történt, ahol az üvegfal mögött ültek a hangmérnökök, például Pénzes Géza, aki egyben kitűnő zenész, így azt is na-

gyon értette, hogy mi történik az üveg-fal másik oldalán. A gyűjtést felváltva végeztük Kelemen Lászlóval és Árendás Péterrel. Mi a zenészekkel egy térben voltunk, Koncz Gergely pedig számítógépen készítette a helyszíni jegyzőkönyvet.

Az volt a célunk, hogy minden jól beazonosíthatóan legyen rögzítve, ezért sokat beszéltünk a zenészeket. Igyekeztünk minél alaposabban kikérdezni őket, tudni akartuk, hogy hol zenélnek, melyik a fő szolgáltatói területük, járnak-e a szomszédos vidékekre is, mit kell a magyaroknak játszani, mit a többi etnikumnak, mit muzsikálnak a népszokások keretében, lakodalmakban, táncban.

Azt kértem Kelemenről, hogy ne azokat a zenészeket hozzuk ki Budapestre, akiktől már sokat gyűjtöttek, hanem azokat, akiktől még nem készült felvétel. Például a palatkai vagy a gyimesi zenét korábban is már sokat gyűjtötték. Kelemen elfogadta a javaslatomat, így hangsúlyos szerep jutott azoknak, akiket a korábbi fehér foltok feltárása során összeírtam. Azért a Fonó szempontjait is figyelembe vettük, így kivételesen elhoztunk egy-egy híres zenészt vagy zenekart akkor is, ha már korábban kellően dokumentált volt a játéka. Így került be a körbe Zerkula János, a szászcsávásiak és más hasonlóan ismert zenekarok. Persze, ennek is volt fontos hozománya, hiszen a csávásiaktól korábban még Er-

délyben gyűjtöttem olyan „ajánótákat” (bővült strófájú dallamokat), amelyeknek egyértelműen van szövegük, de a csávásiak csak néhányat énekeltek ezekből. A zenészek elmondták, hogy ezeket leginkább Balázstelkén éneklék. A balázstelkiektől azonban nem volt gyűjtés addig, és mi a csávásiak információi alapján hoztuk el őket, akik megszokott természetességgel énekeltek ezeket a ajánótákat. Szászcsávás környékéről meghívtuk a gógánváraljai, héderfaji muzsikusokat is, hogy az egész kistáj zenéjét több változatban is dokumentálhassuk.

Közben elindítottuk az Új Pátiria hanglemezsorozatot, amit mindig a gyűjtők közül valamelyikünk szerkesztett a felvett anyag javából. Első körben tizennyolc CD jelent meg, később készült még ötven, amiben már benne volt Kárpátalja, Felvidék, Délvidék és a mai Magyarország később rögzített anyaga is. Azoknál a CD-knél is gyakran készítettem ismertetőt az adott kistájról, amelyeket nem én szerkesztettem. Az erdélyiek után már csak az aknaszlatinaiak felvételein vettem részt aktívan, mert az egy Kárpátaljáról érkezett román zenekar volt, és szükség volt a nyelvtudásomra.

Az erdélyi program végeztével a Fónó kérésére készítettem egy internetes adatbázist, amire egy válogatás került fel

Moldován „Vasvilla” Béla, Dumitru Preda „Ticu”, Lakatos Gábor, Adalbert Lucacu „Pilu”, Râmbă Adalbert („Új Pátiria” 6.) – fotó: Kása Béla

ezernél is több dallammal. Ezt később átvette a Hagymányok Háza, de idén közreadtunk egy újabb internetes adatbázist, ami az Utolsó Óra teljes anyagát tartalmazza a zeneileg vagy technikailag hibás felvételek kivételével. Felülete magyar és angol nyelvű, s az utolsoora.hu webcímen érhető el.

Az Utolsó Óra elnevezés nem volt véletlen, mert ma már igen kevesen élnek az akkor felvett zenészek közül. De mikortól is számíthatjuk, hogy a folklór tekintetében az utolsó órában vagyunk? Kriza János már a XIX. század derekán arra hivatkozva gyűjtötte össze és adta

ki a székely balladák és népdalok szövegét „Vadrózsák” című kötetében, hogy ezek már kiveszőben vannak. A későbbi gyűjtők többsége is ilyesmire hivatkozott, mert a hagyományos kultúra felbomlásának látható jelei voltak. De a folklór fogyása differenciált, területenként eltérő ütemű és mértékű folyamat. Bizonyos részei már régen kihaltak, számos egykor létező dallamot sosem fogunk megismerni. Bartók 1907-ben arra panaszkodott egy gyergyói faluban, hogy nem tud hagyományos dalokat gyűjteni, ott már csak városi műdalokat énekelnek. Ehhez képest Kallós Zoltán

Pávai István: Vízmellék

Közép-Erdély déli részének egyik jellegzetes középtája a Maros-Küküllők köze, a román, magyar, szász, cigány együttélés hagyományos területe. A magyar tánc- és zenefolklór vonatkozásában több kistájról oszlik. Az Erdélyi Hegyalja (Nagyenyed és Gyulafehérvár környéke) a Maros és a Küküllők által közrefogott terület nyugati része, amely kiterjed a Maros észak-dél irányú szakaszának nyugati vízgyűjtő területére is. A Kis-Küküllő és a Maros közötti dombságon, a kis vízhozamú Szárazvám és Malozsa patakok völgyét a helybeliek Kutasföldnek nevezik, ezzel utalva a terület folyóktól távol eső jellegére. Ugyanezt a kistájat a Kis-Küküllő felől szemlélő helyi megnevezés Felföld vagy Hegyemeggett néven emlegeti, hiszen a vízválasztón túl helyezkednek el, a nevezett patakok nem a Kis-Küküllőbe, hanem a Marosba ömlenek. A harmadik kistáj a Vízmellék, amely – mint neve is mutatja – a Kis-Küküllő mentén helyezkedik el. Mégsem szerencsés Kis-Küküllő mentének nevezni, hiszen itt a folyó alsó szakaszáról van szó, míg annak felső szakasza a Székelyföldre esik, pontosabban Marosszékre, illetve forrásvidéke a Sóvidékre.

A Vízmellék a középkori Erdélyben kialakult Küküllő vármegye területén található, annak központi részén helyezkedik el. Ebből az 1876-os megyerendezés során külön Kis- és Nagy-Küküllő megyét hoztak létre, így a Vízmellék továbbra is egységes közigazgatási területen foglalt helyet, akárcsak a későbbi, két világháború közötti román me-

gyerendszer județul Târnava Mică (Kis-Küküllő megye) nevű közigazgatási egységében.

Ez azért fontos, mert néprajzkutatási tapasztalat, hogy a viszonylag hosszú ideig fennálló közigazgatási határok gyakran egybeesnek a néprajzi tájak határaival, különösen akkor, ha azokat természetföldrajzi és esetleg etnikai határok is megerősítik. Ezekkel az okokkal is magyarázható, hogy a történelmi Alsó-Fehér megyébe eső Hegyalja és Kutasföld zenéje, táncai, a rokon vonások ellenére részben eltérnek a Vízmellék (Kis-Küküllő megyei) hagyományaitól.

Kriza János „Vadrózsák” című népköltési gyűjteménye (1863), valamint Orbán Balázs nagyszabású monográfiája, „A Székelyföld leírása” (1863–73), a székelység népi kultúrájára korlátozódva, a Kis-Küküllő folyásának csak a felső szakaszára terjedt ki. Az erdélyi Hegyalja táncairól és zenéjéről legkorábban Lázár István tollából készült följegyzés („Alsó-Fehér vármegye magyar népe”. Nagyenyed, 1896), aki Bethlen-kollégiumi tanársága idején (1889-től kezdve) járta a Nagyenyed környéki falvakat.

Néhány évvel később ugyaninnen közölt népköltészeti adatokat Mailand Oszkár, a román-magyar folklórkapcsolatok korabeli jeles kutatója („Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. Székelyföldi gyűjtés”, 1905). Ezzel meg is szakadt egy időre a gyűjtés fonala ezen a területen.

„Kis-Küküllő vidéke – ismeretlen föld” – így kezdi Kós Károly e tárgyú népművészetét bemutató munkáját („Kis-Küküllő vidéki ma-

vagy Jagamas János ötven évvel később számomra, addig ismeretlen régi dallamot fedezett fel. A '90-es években Moldvában, ha az utcán találomra megállítottunk egy tizenéves leányt, hogy énekeljen valamit, akkor ő külön rákérdezés nélkül is tudott énekelni több régi stílusú népdalt. Más helyeken viszont ilyeneket csak az idős asszonyoktól lehetett gyűjteni, akik sok helyen azt is elmondták, hogy ezeket a faluban már rég nem éneklék, s ők is csak a gyűjtő kedvéért ásták elő az emlékezetükből. Az idősebb cigányzenészek még tudták, hogy mit kellett egykor muzsikálni azoknak a zsidó közösségeknek, amelyek a gyűjtések idején már nem léteztek. De ez is passzív repertoárnak számít, a gyűjtőkön kívül másoknak már nem kellett ezeket a dallamokat játszani. A Kárpát-medence számos olyan településén, ahol még így-úgy él a hagyomány, a népzene semmilyen módon nincs dokumentálva. Az Utolsó Óra Program jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy ez a hiány valamenynyire csökkenjen.

A hagyományos közösségek felbomlásának okaira most ne térjünk ki, de azt meg kell jegyezni, hogy a korábbi repertoár nem azért veszett ki, mert azok a dallamok már idejé múltak lettek volna, hiszen a modern kori városi táncban, a színpadon új életre kel-

tek. Az okot a városi divatkultúra elsősoró hatásában kell keresni, de ennek részleteibe ne menjünk bele.

Az Utolsó Óra hatása a magyarországi táncmuzsika életre már a program közben is érezhető volt, hiszen minden szerda este a Fonó közönségének bemutattuk az éppen ott lévő zenekar, táncosok, énekesek repertoárját és sok olyan információt a hagyományaikról, amelyeket a gyűjtés alatt tőlük megtudtunk.

Amikor 2007-ben létrejött a Zeneakadémián a Népzene Tanszék, az oktatásban is fontos szerepet kaptak az Utolsó Óra felvételei, például Árendás Péter a hangszeres és a kamarazene óráin

ezt az anyagot beiktatta a tananyagba, ahogy több másik tanárkolléga is. Később a diákok maguk is keresték és használták ezeket a felvételeket. A mai fiatal zenészek számára különösen jelentős az Utolsó Óra, mert abban számos olyan vidék zenéjét találják meg, amelyik még ma sem közzismert, s ezzel ők is hozzá tudnak járulni a népzenei revival repertoárjának frissítéséhez, gazdagításához.

Beszélhetnék még hosszasan az Utolsó Óra tudományos jelentőségéről, de erre túl szűk a mostani keret. Beszéljenek magukért a felvételek, amelyeket az említett utolsoora.hu honlapon bárki megtekinthet. ■

gyar népművészet", 1978). Az ide kapcsolódó első jelentősebb kutatások történetét Martin György összegezte („A Maros-Küküllő vidéki magyar táncdialektus", 1982).

A magyarországi néptáncmozgalomban igen sokszor lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy a Maros-Küküllő közti középtáj bármely településének táncait „Küküllő menti" néven emlegetik, hirdetik műsorlapokon, tanfolyamokon. Ebből olyan téves elképzelések születnek, amely szerint Magyarlapád vagy Magyarózd Küküllő menti település lenne.

A néprajzi szakirodalomban található leírások utalnak arra, hogy a Kutasföld, Hegyalja népi műveltsége rokonságban áll a Kis-Küküllő mentivel. Ez természetes is, de ugyanakkor ezek mindegyike sajátos kistáji arculattal rendelkezik. A néptánc és a népi tánczene vonatkozásában ezt úgy is mondhatnánk, hogy magyarlapádi vagy magyarózdai zenére nem lehet maradéktalanul eljárni a vízmelléki táncrendeket, és fordítva.

A tánc és a tánczene szempontjából a Vízmellék három mikrorégióra tagolódik, amelyek a helyi zenekarok lokális stílust kölcsönző sajátos hangzásán túl abban különböznek, hogy a Maros-Küküllő közti tánc- és dallamrepertoár egyes példányai az egyikből, másiból vagy harmadikból hiányoznak, vagy más tipikus megnevezést kapnak, illetve sorrendjük (táncrend) egymáshoz képest eltérő lehet. A három mikrorégiót nevezhetjük Felső-, Közép- és Alsó-Vízmelléknek. A Felső-Vízmellék a Székelyföld határától Dicsőszentmártonig terjed. Az

itt muzsikáló zenészdinasztiák közül napjainkig a csávásiak (régiesen szászcsávásiak) maradtak ismertek, de korábban Bonyhán, Héderfán, Gogánváralján Vámosgálfalván, Szászbogácson s más falvakban is működtek zenekarok.

A Közép-Vízmellék jellegzetes falvai Küküllődombó, Sövényfalva, Ádámos, Magyar királyfalva, utóbbi kettőben hagyományosan muzsikáló zenészekkel. Az Alsó-Vízmellék kevésbé kutatott. Leginkább Balázstelke és Szásznagyvesszős táncai, dalai ismertek. A Felső-Vízmelléken a hagyomány fél évszázaddal korábbi állapotában a táncrendet sűrű verbunkkal kezdték, ami a pontozó nevű tánc típus helyi megnevezése.

Ezt követte a székelyverbunk, majd a páros táncok sora. A lassú csárdásnak egy lassabb és egy gyorsabb formáját táncolták (ebben a sorrendben), lassú és gyorscsárdás néven, utána a forgató jellegű féloláhos, végül a gyors, esztamkiséretű szökőt. Alsó-Vízmelléken ehhez képest a fő különbség abban áll, hogy a férfitanccok közül itt a lassú pontozó, helyi nevén szegényes is előfordul.

A Közép-Vízmelléken nincsen lassú pontozó, a gyors pontozót magyarosnak nevezik, s arra az egész táncoló közösség párosan táncol, kivéve azokat a férfiakat, akik a zenészek előtt pontoznak. A székelyverbunkot itt szintén párosan is táncolják, s a páros fogásból kiengedve erre a zenére figurálnak is a férfiak. A közép-vízmelléki táncok hagyományos sorrendje is különleges: magyaros, lassú, féloláhos, székelyverbunk és szökő. („Jövők öröksége" 22/50) ■

Rockenbauer Joltán

Ajánlás: Ördögösfüzes, Báré – Magyarpalatka, Gyimes

A második diplomámat az ELTE néprajz szakán szereztem, s bár alapvetően Polinéziával foglalkoztam, öt évig azért főként magyar néprajzot tanultam. És hát botlábú vagyok ugyan, de gimnazistaként el-eljártam a Kassák Klubba táncházba zenét hallgatni. Megismerkedtem Sebő Ferencsel, a Muzsikás tagjaival, imádtam a hanglemezeiket. Másrészt az idők folyamán sokat foglalkoztam Bartók Bélával is ... így van némi közöm a kérdéshez. De mindez nem nagyon volt tudott rólam, hiszen a miniszterelnökség biztonságpolitikai államtitkára voltam, amikor Kelemen László váratlanul megkeresett. Mint utóbb kiderült az Utolsó Óra Programhoz próbált támogatást szerezni, és azt hiszem, így jutott el a Miniszterelnöki Hivatalig is. Korábban nem ismertük egymást, és mivel akkoriban hozzám boldog-boldogtalan beesett mindenféle kéréssel, némi bizalmatlan várakozással tekintettem a beszélgetés elé. Kelemen megemlítette, hogy komolyzenét tanult, és mellékesen szóba hozta Anton Brucknert, magyarázatul hozzáéve, hogy „egy osztrák zeneszerző volt a XIX. században”. Mondtam, nem kell bemutatni, tucatnyi Bruckner-le-

mezem van otthon. Ezt a témához látványosan nem kötődő epizódot csak azért említem, mert rögtön jó vágányra terelte a beszélgetésünket. Azonnal tudtam, hogy Kelemen nem egy hóbortos figura, aki pénzt akar valami hagymázás célra, ő meg talán érezte, hogy nem holmi káposztafejű politikussal van dolga, akinek az alapoktól mindent el kell magyarázni, ha zenéről van szó. Ettől kezdve tudtunk komolyan beszélgetni, és igen hamar világossá vált számomra, hogy az Utolsó Óra Program mennyire kivételes és fontos. Néprajzusként értettem, hogy mennyire konkrét problémára rezonál ez a projekt. Vikár, Bartók, Kodály, majd Lajtha és később a táncházások zenei gyűjtései alapján, vagy Korniss Péter évtizedeken át készült fotói, a Gulyás-testvérek dokumentumfilmjei nyomán nagyon jól lekövethető az a folyamat, amit akkulturációnak nevezünk. Nemcsak a hagyomány megőrzése fontos ugyanis, hanem a változásnak, sok esetben az eltűnés folyamatának a megértése és rögzítése is. Nekünk magyaroknak egyébként iszonyú szerencsénk van, hogy Bartókék szinte a hangfelvétel feltalálásakor nyomban elindultak kezdetleges gépeikkel gyűjteni. Így bő

százéves hangzó dokumentációnk van a Kárpát-medencei népzene alakulásáról. Ez egyedülálló Európában! És most, bejön egy pasas, és közli, hogy nem sokkal az ezredforduló előtt újrakezdődött a módszeres és tudományos igényű gyűjtés. Azaz valóban még az utolsó órában rögzítik mindazt, ami még rögzíthető.

Aztán szóba került az is, hogy a Fónóban folyó munka mellett, a Magyar Állami Népi Együttessel együtt szeretnének valamiféle intézményt is létrehozni, amelyben a folklór egyéb ága-boga is helyet kapna. Tulajdonképpen a Hagyományok Háza koncepcióját változta fel. Itt is az a tudatosság fogott meg, ami azt sejtette számomra, hogy nem fantazta elképzelésről van szó, hanem olyasmiről, aminek van értelme, és amit meg is lehet csinálni. Kelemen Lászlónak érződött, hogy képes lenne megvalósítani és menedzselni is ezeket az elképzeléseket.

Amikor néhány hónappal később kineveztek kulturális miniszternek, újra találkoztunk, és 2001-ben Kelemen vezetésével létrehoztuk a Hagyományok Házát, ami akkor a Budai Vigadóban kapott helyet. Úgy terveztük ugyanis, hogy csak átmenetileg lesz így, mert a Művészetek Palotájának lett volna a része a Bartók Béla Hangversenyterem és egy modern magyar képtár mellett. Er-

Rostás Izidor („Jövünk öröksége” 6/50) – fotó: Kása Béla

re a célra terveztük a Müpa Fesztivál-színházát. De a baloldali kormányváltás után a Hagyományok Háza Müpába való költözése lekerült a napirendről, maradtak a Budai Vigadóban.

És persze evidens volt számomra, hogy az Utolsó Óra projekthez kapcsolódó Új Pátria hanglemezsorozat anyagilag is támogatnunk kell. Az ezredforduló a CD-gyártás virágzásának ideje volt. A vinyl elavultnak számított, a kazetták kifutottak, az MP3-korszak még nem köszöntött be. Viszont az ar-

chívumok megnyíltak, és döbbenetes, korábban nem hallható hanganyagok jelentek meg CD-n. Egyszerre szinte minden hozzáférhetővé vált, a kezdetleges archív felvételektől a korabeli rádióadások hanganyagán át, zenei ritkaságok korszerű felvételéig mindent megjelentettek a kis és nagy kiadók. Miniszterként tehát egy olyan CD-portfólió létrehozásában gondolkodtam, amelynek egyik lábát a világhíres magyar előadók archív felvételei, illetve a Magyar Rádió Archívumában található előadá-

Magyar Zoltán: Mezőség

A Mezőség sajátos, magába zárkózó világáról néprajzi, szociográfiai, szépirodalmi művek hosszú sora szól. E valaha erdőszelvény, ám mára javarészt kopár és suvadásos dombhátakkal sűrűn szabdalta, agyagos, márgás, homokkőves sorozatból felépülő dombsági táj közel száz olyan községet rejt, ahol az ezredfordulón még magyarok is éltek. Igaz, számos esetben már csak pap nélküli, sőt templom nélküli gyülekezetet jelentő néhány lélek, valamint olyan pár tucatnyi főt számláló mélyszórványok, melyeknek léte tán fel sem tűnne, ha arra a sokszor vásatag, ám máig álló középkori templomuk nem figyelmeztetne. Pedig e táj a magyarság által legkorábban megült erdélyi területek közé tartozik – a történészek egy része még a székelyek korábbi szálláshelyét, a félig-meddig mitikus Csigla mezejét is ide helyezi –, s néhány, a Hunyadiak korában keletkezett román nyelvterületet nem számítva a XVII. század elejéig egységesen magyar népiségű tájegység volt. A tizenöt éves háború poklában, a hajdúk, császári zsoldosok, a havasalföldi martalócok pusztításai, majd pedig a XVII. század tatárjárásai nyomán azonban e valaha virágzó kultúrtáj Makkai Sándor találó metaforájával élve „holttengerré” vált. S noha a középkori településszerkezet javarészt a XVI–XVII. századot követően is fennmaradt, a Mezőség arculata, jellege, domináns civilizációs karaktere, és nem utolsósorban nyelve mindinkább megváltozott. Ugyanakkor e változások az ott élő emberek kultúrájának lényegét nem feszítették szét, tán azért

sem, mert ez az utak, folyóvölgyek hiányában mindinkább magába zárkózó táj a dolgok nehézségi erejénél fogva, s tán némi ösztönös hagyományörzéssel afféle rekvizitumként megőrizte azt. Már-már borzongató, hogy a magyar népi kultúra XIX. századi felfedezését követően még bő évszázadnak kellett eltelnie (lám, még Bartók és Kodály sem gyűjtött erre!), hogy a néprajzi „leletmentés” a XX. század második felében végre megkezdődjék: úttörő munkák sora által tárva fel azt a lenyűgözően gazdag folklórkincset, mely zene, tánc, szövegfolklor, hiedelemvilág formájában a modernizáció vastörvényei ellenére is ott szunnyadozott a mélyben, vagy mint Szék s még néhány település példája mutatja, nagyon is a felszínen, egy középkorias rítusokat is fenntartó és az 1990-es évekig szervesen működő faluközösségben. A Mezőség a középkor folyamán nem alkotott közigazgatási egységet, Kolozs, Doboka és Belső-Szolnok vármegyék osztoztak rajta. Az Árpád-kori magyarság mellett a XII. századtól a tájegység északkeleti csücskében szász telepek is létesültek, melyek részben a beszercei szász szék joghatósága alatt álltak. Az újabb kori telepítések és a spontán népmozgás következtében a vidék a XVIII. századra román többségűvé vált, s nagyrészt a politikai változások következtében a XX. században felgyorsult a magyarság térszerkezése e területen. A XXI. század elején a közel 300 mezősi községnek még mintegy ötöde olyan, ahol a magyar lakosság még száz főt meghaladó életképes közösséget alkot, többnyire helyben lakó lelkésszel. E zömében református települések többsége a tájegység északnyugati csücskében, Sza-

Zerkula János és Fikó Regina („Új Pátria” 16.) – fotó: Halmos Béla

sok – például Szyjatoszlav Richter itteni koncertjei – jelentették, a másik lábát pedig a Budapest Music Center (BMC) által végzett kortárs magyar lemezkiadás, amelynek Gőz László volt a motorja. Támogatásunkkal végül száznál is több hanglemezt jelentettek meg. Ehhez társult harmadikként az Új Pátria sorozat a hatalmas népzenei gyűjtésével.

Az Utolsó Órában is sokat dolgozó Agócs Gergellyel már a kilencvenes évek közepétől ismertük egymást, így volt némi rálátásom arra is, hogy a felvidéki népzene kapcsán milyen komoly munkát végez.

Aztán később, amikor egy rövid ideig a Magyar Televíziónál dolgoztam, akkor részt vettem a „Fölszállott a páva”

című vetélkedősorozat koncepciójának kidolgozásában, és akkor újra kapcsolatba kerültem az Utolsó Óra lebonyolítóival.

A műsor ötletgazdája és mentora egyébként Csoóri Sándor felesége, Balogh Júlia volt, én mint kulturális főszerkesztő vettem részt a műsorfolyam elindításában. ■

mosújvár és Dés vonzatkörzetében, illetve a néhai marosszéki részen, Marosvásárhely közelében tömörül. Marosludas és Aranyosgyéres földrajzi közelségében néhány XX. század eleji magyar telepesség (Detreheuntelep, Andrásitelep, Ecken) is színesíti az évszázadok során mindig változó mezőségi etnikai térképet. Amely ugyanakkor egy színfolttal az utóbbi évtizedekben szegényebb lett: az idők folyamán ugyancsak folyamatosan morzsolódó, helyenként a magyarságba is beolvadó, Lekence környéki szászkok kivándorlása által.

E még a XX. században is archaikus népi kultúrájú vidék az Erdélyi-medence középső részét foglalja el. Természetes határait javarészt a szomszédos nagyobb folyóvölgyek alkotják: délen és délkeleten a Maros, nyugati irányban a Kis-Szamos, észak felől pedig a Nagy-Szamos és az abba ömlő Sajó völgye. Délnyugaton a kopár dombok sorozata szinte észrevétlenül simul át a valaha szintén magyarok lakta Torda környéki kistájba, melynek képzeletbeli határvonala történeti néprajzi értelemben nagy valószínűséggel az Apahida-Kolozs vonalban húzható meg.

A mezőségi folklórhagyományok egyes területei a táncházmozgalom szárba szökkenésével együtt váltak ismertté, és mára szinte elválaszthatatlanok a Válaszúton született és kiterjedt mezőségi rokonsággal bíró Kallós Zoltán nevével. Kallós mezőségi népdal- és kivált népbaladagyűjtései, a „Balladák könyve” megjelenése jelentőségében és hatásában Kriza János „Vadrózsák” című gyűjteményéhez mérhető: e nagy múltú vidékekről a magyar népköltészetnek a XX. században már

nem is sejtett gazdagságát, folklór reliktumként fennmaradt szöveg- emlékek sorát tárva fel.

A néprajzi kutatások szerint a mezőségi népi kultúra egyik alapvető sajátossága a román–magyar kölcsönhatás, ami leginkább a helyi hiedelemvilágról mondható el, olyannyira, hogy néhány hiedelemlelőnek és hiedelemalaknak a köznapi beszédben magyar neve sem ismert. Az esetleges további gyűjtések mind az említett interetnikus hatás tekintetében, mind a vidék hiedelemkészletének eredeti rétegét illetően (tündér, óriás, tisztátalanok, jövendőelő, kincsörző, fehér ember) felszínre hozhatnak ma még ismeretlen hagyományelemeket. Hasonlóképpen a népköltészeti hagyományok tekintetében, hiszen a Mezőség mondai szempontból javarészt feltáratlan vidék. Annál örövendesebb, hogy a terület népmesekincse mára a tánchoz és a zenéhez hasonlóan az összmagyar kultúra része lett. A mezőségi népmese táji presztízsét azonban máig hatóan Nagy Olga széki gyűjtései határozzák meg, kivált ama két, a folklór műfaji határait feszegető úttörő gyűjteményével, amely a tréfás népi történetek és élettörténetek gazdag tárházát adja.

A Mezőség a néprajzkutatóknak, néprajzi gyűjtőknek, a táncházmozgalom életre hívóinak köszönhetően mára a folklórhagyományok intézményesült ápolásának, a folklorizmus jelenségének egyik leginkább ismert s egyszerűsre tipikus terepévé vált – mindez néhány mezőségi faluközösség esetében visszahatott a kultúra kibocsátó közegére is. („Új Pátria” 1.) ■

11, 11, 8, 11

1-8

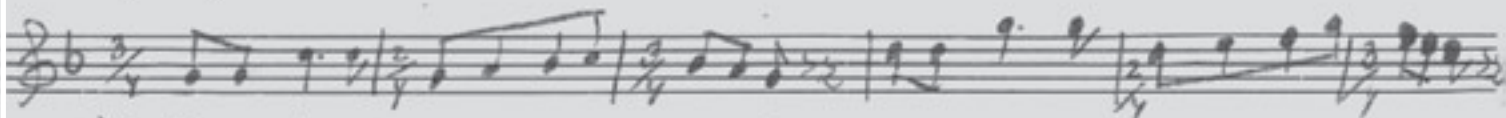
1. 5 8

A felvétel helye: Jánoskida, (Eszolnokm., 1918., VIII. Gy.: Bartók)

Előadta: Mumma Lányok ~~és~~ Telsovárosberek

Elterjedtség:

Tempo giusto

a) 1. Já-nos-ki-di vá-sár-té-ren, ic-ca te, Le-gény-vá-sár lesz a hé-ten, ic-ca te.
ref. ref.

E-s-re-se-ké-ít ad-nak e-csét, Já-j de drá-ga, még-is ves-nek, ic-ca te.
ref.

stov: 11. 11. 8. 11.

dall. 11. 11. 11. 18

2. Jánoskida vásártéren
His lány vásár lesz a héten.
Két kőcsérvét adnak csét,
Jáj de olcsó, még sem vennék.

b) Édes anyám almafája,
Én vagyok a legszébb úja.
Én hazlottam legmerőbbre,
Számbevetnek Rózsepére.

20247

MÁGYAR
KULTÚRÁÉRT
ALAPÍTVÁNY

HAGYOMÁNYOK
HÁZA

FOLKMAĞAZIN

PETŐFI
KULTURÁLIS
ÜGYNEKSEG

Nemzeti
Kulturális
Alap